

Kültürlerarası Bir Bilgi ve Barış Köprüsü Olarak İsrâiliyât*

İsrâiliyât as an Intercultural Knowledge and a Peace Bridge

Hidayet AYDAR

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Professor, Istanbul University, Faculty of Theology, Department of Tafseer
Istanbul, Turkey
hidayet@istanbul.edu.tr
orcid.org/0000-0002-7563-5073

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 04 Ekim / October 2019
Kabul Tarihi / Accepted : 25 Şubat / February 2020
Yayın Tarihi / Published : 15 Haziran / June 2020
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Haziran / June
Cilt / Volume: 7 • Sayı / Issue: 1 • Sayfa / Pages: 19-48

Atıf / Cite as

Aydar, Hidayet. "Kültürlerarası Bir Bilgi ve Barış Köprüsü Olarak İsrâiliyât". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1 (2020), 19-48.

Doi: 10.33460/beuifd.629369

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.
Published by Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Theology, Zonguldak, Turkey. All rights reserved.

Öz: *Bu çalışmada rivayet geleneğimizin en önemli unsurlarından biri olan İsrâiliyâtın tanımı, ortaya çıkışı, gösterilen tepkiler, negatifleşmesi gibi konular kısaca belirtildikten sonra özellikle, Yahudi ve İslam kültürü ile İslam ve Batı medeniyetleri arasında bilgi, birikim ve kültür aktarımında bir köprü görevi gördüğü hususu üzerinde durulmaktadır. Bunun için İsrâiliyâtın İslam havzasına geçişi, İslam coğrafyasında kazandığı yeni şekil ve bu haliyle Batı âlemine intikali konuları işlenmektedir. Bu çalışmada, Yahudi ve diğer din ve kültürler için bilgilerin şifâhî olarak İslam kültürüne geçişi İsrâiliyât olarak görüldüğü gibi, bu bilgilerin yabancı kültür ve medeniyetlere ait kitaplardan tercüme edilerek Müslümanlara kazandırılması da İsrâiliyât olarak değerlendirilmektedir. Yine İslâmî bilgi ve birikimlerin muhtelif yollarla Batı âlemine intikali de İsrâiliyât olarak*

* 14.08.2012-17.08.2012 tarihleri arasında Çin'in Şanghay kentinde gerçekleştirilen Shanghai International Conference on Social Science adlı sempozyumda İngilizce olarak sunulan bu çalışma, daha sonra "İsrâiliyât as an Intercultural Knowledge Bridge and Reflections on the Ottoman Folk Culture" (International Journal of Social Science, 6/8 (2013): 93-109) adıyla yine İngilizce olarak neşredilmiştir. Burada makale baştan sona elden geçirilmiş, Reflections on the Ottoman Folk Culture kısmı çıkarılmış ve yeni bir anlayışla yeniden düzenlenmiştir. Çalışmanın sunumuna UDP-24511 numara ile destek veren İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimine teşekkür ederim.

isimlendirilmektedir. Bu bakış açısından hareketle bütün olumsuz yönlerine rağmen geçmişte kültürler arasında bir köprü görevi gören İsrâiliyâtın, bugün de hayra, barışa ve kardeşliğe vesile olabileceği hesaba katılarak bu çalışmada yapılmakta ve buna göre bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: İsrâiliyât, İslam, Kültür, Bilgi, İntikal, Kültürlerarası Köprü, Barış

Abstract: In this study it will be examined that the description of israiliyât which is one of the most important elements of our tradition and other related issues such as its appearance and reactions against it. Then it will be clarified that israiliyât has served as a bridge between Jewish culture and Islamic culture in regard to transfer of knowledge, and culture. For this reason, the transition of the israiliyât to the Islamic Basin, and the new form that it gained in the Islamic geography and the transition to the Western world in this state are explained. It is seen that the passing of the information about Jewish and other religions and cultures to Islamic culture is considered as israiliyât and the translation of this information from the books of foreign cultures and civilizations to the Muslims is also considered as israiliyât in this study. The transfer of Islamic knowledge and accumulations to the Western world in various ways is also called as israiliyât. From this point of view, despite all its negative aspects, this study is carried out by taking into account the fact that in the past it has served as a bridge between cultures, and today, it can be instrumental in peace, brotherhood and some evaluations accordingly.

Keywords: İsrâiliyât, İslam, Culture, Information, Transformation, Intercultural Bridge, Peace

Giriş

İsrâiliyât konusu İslam'ın ilk asrından itibaren başta Tefsir ve Hadis alanları olmak üzere İslam ilim ve kültürünün muhtelif alanlarına girmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra hem Sahabe, hem de onların ardından gelen Tâbiûn neslinde çok sayıda kişi İsrâiliyâta ilgi göstermiş, İsrâilî bilgileri kullanmış ve aktarmıştır. Bu ilgi bir süre daha devam etmiştir. Bu sayede bilhassa rivayet tefsirlerimiz adeta İsrâilî bilgilerle dolmuştur. Sonraları İsrâiliyât ciddi eleştirilere maruz kalmış; negatif bir değere dönüştürülmüş, sakınılmış, sakındırılmıştır. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda da genellikle İsrâiliyâtın olumsuz yanları üzerinde durulmuş, verdiği zararlardan, sebep olduğu sıkıntılardan söz edilmiştir. Bu konuda çok sayıda çalışma mevcuttur. İsrâiliyâtın bir takım zarar ve sakıncalarının olduğu bir vâkıa ise de bazı olumlu yanlarının olabileceği de düşünülebilir. O dönemin bilgi birikimini, hayata bakış açısını, dünyayı ve olayları algılayış biçimini, tarihi yorumlama tarzını yanlış da olsa bize yansıtması bu meyanda zikredilebilir. Mustafa Öztürk'ün "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrailiyyat Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrailiyyat Karşıtı Söylemin Tahlil ve Tenkidi-" adlı makalesi ile Mesut Kaya'nın *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyyat Eleştirisi* adlı kitabı gibi bazı çalışmalarda İsrâiliyât, süregelen bakış açısından farklı olarak değerlendirilmekte, bu yönde oldukça önemli bilgiler vermektedirler. Biz de

bu çalışmada isrâiliyâtın kültürler arası akışı ve geçişi sağlayan bir bilgi köprüsü, iletişim aracı, anlaşma ve kaynaşma özelliği üzerinde durmak, bu noktaya dikkat çekmek istiyoruz.

Burada isrâiliyât kelimesi, kaynaklarımızda belirtildiği üzere başta İsrailoğulları/ Yahudiler olmak üzere diğer yabancı kültürlerden İslam'a geçmiş haberler olarak değerlendirilmektedir. Bu haberler ağırlıklı olarak din ve diyanetle ilgili haberler olabileceği gibi, insanoğlunun merak ettiği bunların dışındaki bazı haberler de olabilir. Kâinatın yaratılması, ilk insan ve eşinin var edilmesi, insanlık neslinin üreme ve türemesi hususları, dünyanın yaratılması, dağlar, denizler, okyanuslar, hayvanlar, bitkiler ve diğer mahlûkatın yaratılması, geçmiş peygamberler ve milletlerle ilgili bilgiler, gelecekle ilgili kehânetler, dünyanın sonu, bu zamanda gerçekleşecek olaylar, kıyamet alametleri, ahiret gibi konularla alakalı bilgileri bu bağlamda zikredebiliriz. Hatta bazı tedavi yöntemleri, ilaçlar, gök cisimleri ve astronomi, kozmoloji, cin, şeytan, melek, ye'cûc-me'cûc, dâbbetü'l-arz gibi insanoğlunun merak ettiği daha başka hususlarla ilgili bilgiler de isrâiliyât kapsamında değerlendirilebilmektedir. Bu bilgilerin kaynağı genelde İslam'ın dışındaki dinler ve kültürler olabileceği gibi, zaman zaman Arabistan'daki müşrik kültüre ait unsurlar da kaynak olabilmektedir. Hatta zamanla İslam kültüründe üretilmiş ve genelde aslı-esası olmayan uydurma bazı hususlar da isrâiliyât kapsamına girebilmektedir.

Bu bilgilerin şifâhî olarak İslam havzasına intikali isrâiliyât olarak görüldüğü gibi, yabancı kültürlerle ait eserlerdeki bilgilerin tercüme yoluyla aktarımı da burada isrâiliyât olarak görülmüştür. Zira (şayet kelimesi fazla olduğu için silindi) isrâiloğullarına ait bilgilerin şifâhî olarak İslam kültür havzasına geçişi isrâiliyât ise bu bilgilerin yabancı bir kültürden İslam kültürüne tercüme yoluyla yazılı olarak intikali de isrâiliyât olarak değerlendirilmelidir. Neticede her iki yolla da bir kültürden başka bir kültüre bilgi akış süreci söz konusudur. Çalışmada isrâiliyât kavramı bütün bunları kapsayacak şekilde geniş bir perspektifle değerlendirilmiştir.

Kaynaklarımızın geliştirdiği bakış açısına göre baktığımızda, İsrâiliyât bir tür "ithalat" olarak görülmektedir. Akış, dışarıdan içeriye doğrudur ve onu Müslümanlar almışlardır. Yabancı kültürler açısından bakarsak ise isrâiliyâtı bir tür "ihracat" olarak görebiliriz. Onlara göre içerinden dışarıya doğru bir akış söz konusudur, onlar bize vermişlerdir. Bize göre ithalat, onlara göre ihracat olarak görebileceğimiz isrâiliyât köprüsüyle gelen bilgiler, İslam kültüründe yeniden yorumlanmış, yeni bir şekle sokulmuş, tabir caizse İslamileştirilmiştir.

Bu bilgilerin İslâmî bilgi haline gelmesinden sonra İslam kültür havzasından başka kültür havzalarına tercüme yoluyla veya şifâhî olarak intikali de burada bir tür isrâiliyât olarak değerlendirilmiştir. Biz bunun için "İslâmî isrâiliyât" deyimini kullanmayı uygun gördük. Bunu, "İslamiyât" veya benzer bir kelimeyle de ifade

etmek mümkündür. Ancak -bir takım eleştirilere sebep olabilmesi muhtemel ise de- çalışmanın konseptine uygunluk bakımından “İslâmî İsrâiliyât” ifadesi daha münasip düşmektedir. Burada “İsrâiliyât” özel manasından çıkarılarak, “bir kültürden başka bir kültüre bilgi intikali” manasında genel anlamda düşünülmüştür. Burada bu sefer İsrâiliyât bizim açımızdan bir tür “ihracat” niteliğindedir; biz dışarıya vermekteyiz.

Gerek yabancı kültürlerden İslam kültürüne, gerekse İslam kültüründen diğer kültürlere tercüme yoluyla aktarılan bilgiler, çoğunlukla tıp, kimya, fizik, astronomi, mühendislik gibi hususlarla alakalı olabiliyor. Bunların yanında tarih, antropoloji, astroloji, folklor, edebiyat gibi alanlarla ilgili bilgiler de aktarılabilir. Bunların bir kısmı doğrudan dinî bilgi kapsamına girmeyen hususlar ise de aslında bazı Kur’an ayetlerinde bahsediliyor olması, bu açıdan tefsirlere konu olması, bunun gibi hadis edebiyatında yer almış olması açısından bunların bazılarını doğrudan “İsrâiliyât” kapsamında değerlendirebiliriz ki bu çalışmada da böyle düşünülmüştür. Makale bu bakış açısıyla hazırlanmıştır.

Esas üzerinde durulan konu, İsrâiliyâtın iki kültür arasında bir yol, bir köprü olması, bu özelliğiyle tanışmaya, kaynaşmaya vesile olması, böylece dünya barışına katkı sağlama potansiyeline sahip olduğu için bu yönü üzerinde yoğunlaşmakta, diğer hususlar ihtiyaç ölçüsünde işlenmektedir.

1. İsrâiliyât Kavramı ve Tanımı

1.1. Kavramsal Çerçeve

İsrâiliyât (اسرائيليات) kelimesi, İsrâiliye (اسرائيلية) kelimesinin çoğuludur. Kökü ve hangi dil(ler)den müştak olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. “İsrâil” kelimesi, Tevrat’ın verdiği bilgiye göre Yakup peygamberin adıdır.¹ Kur’an’da Yakub’a “İsrâil” dediği sarahatle belirtilmiyorsa da müfessirler, biri (الْأَل) (مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَةُ) şeklinde Al-i İmrân suresi 93. diğeri de (وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ إِبرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ) şeklinde Meryem suresi 58. ayette geçen “İsrâil” ismiyle Yakub’un kastedildiğini söylemişlerdir.² İslâmî kaynaklar da “İsrâil’in Yakub’un adı olduğunu, bundan dolayı Yahudilere “İsrâiloğulları” dediğini söylerler.³ Kur’an da sık sık “يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ” şeklinde “ey İsrâiloğulları”⁴ diye hitap eder ki, bu hitaplarla Yahudiler kast edilmiştir (bk. el-Bakara, 2/40, 47, 83, 122, 211; el-Mâide,

1 Yaratılış 32/28.

2 bk. Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şahhâte (Beyrût: Müessesetu’-Târîhi’l-Arabî, 1423/2002), 1: 90; 2: 632; Ebû Cafer Muhammed İbn Cerir et-Taberî, *Câmiu’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (el-Kâhîre: Dâru Hecer, 1422/2001), 5: 579, 581.

3 bk. Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *el-İsrâiliyât fi’l-tefsîr ve’l-hadis* (el-Kâhîre: Mektebetu Vehbe, 1411/1990), 13; A.J. Wensinck, “İsrâil”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1965), 5/2: 1128; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyât* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 1979), 6.

4 Bu ifade Kur’an’da 40 defa geçmektedir.

5/78; el-İsrâ: 17/4; en-Neml, 27/76).⁵ Tevrat'a göre "İsrâîl", "Allah ile uğraşan veya Allah'ın kendisiyle uğraştığı kimse" demektir.⁶ İslâmî kaynaklara göre ise (İsrâ) (kul), (il) ise (Allah) demektir, buna göre (İsrâîl), (Allah'ın kulu)⁷ manasına gelir ve bununla Yakup ve onun soyundan gelen Yahudiler kast edilmektedir.⁸ Dolayısıyla "İsrâiliyât", Yahudilerle, Yahudi kültürüyle ilgili bir kavramdır.⁹

"Büyük oranda Yahudi, kısmen de Hıristiyan¹⁰ kaynaklarından nakledilen efsane, kıssa, olay veya bilgi anlamında kullanılan"¹¹ İsrâiliyât,¹² İslâmî kaynaklarda kısaca, "İsrâîlî bir kaynaktan aktarılan kıssa, haber veya hâdise" diye tanımlanır.¹³ Ancak daha geniş anlamda kelimeyi, İslam'a ve özellikle Tefsir ilmine girmiş olan Yahudi, Hıristiyan, Fars, Hind, Çin ve diğer din ve kültürlerle ait haber, kıssa, efsâne, hâdise türünden bilgiler şeklinde tanımlamak mümkündür.¹⁴ Bu bilgiler ağırlıklı olarak İsrâiloğullarından geldiği için "İsrâiliyât"¹⁵ diye isimlendirilmiştir.¹⁶ Kısaca "İslam'dan kaynaklanmayıp, İslam dışı bir kaynaktan gelip İslâmî eserlere girmiş olan her türlü din içerikli bilgi" denebilir.¹⁷ Kavram bazı araştırmacılar tarafından daha geniş bir perspektiften değerlendirilerek, "İslam'a yabancı olan her şey" diye de tanımlanmıştır.¹⁸ Abdullah Aydemir, bu konuda şunları söylüyor: "Kelime her ne kadar tefsire girmiş Yahudi kültürünü ifade ediyorsa da, bunda bir inhisar

5 Ayrıca bk. Uri Rubin, "Israel", *Encyclopaedia of The Qur'an*, ed. Jane Dammen McAuliffe (Leiden-Boston: Brill, 2002), 2: 571-572.

6 Yaratılış 32/28.

7 İslami kültürde isim olarak da kullanılan (Abdullah)'ın (abd) (kul) karşılığıdır.

8 Remzi Na'nae, *el-İsrâiliyât ve eseruhâ fi kutubi't-tefsîr* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem; Beyrût: Dâru'd-Diyâ, 1390/1970), 71-72; Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyât ve'l-mevdûât fi kutubi't-tefsîr* (el-Kâhire: Mektebetu's-Sünneh, 1408), 12; Hasan el-Mustafavî, *et-Tahkîk fi kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerim* (Tahrân: Merkezu Neşri Asâri el-Allâme el-Mustafavî, 1385), 1: 93-94; Harun Ögmüş, "Dirâse Menheciyye Havle el-Hâce ila'l-İsrâiliyât fi Tefsîri'l-Kasasî'l-Kur'âni", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (Bahar 2010): 183; Salime Leyla Gürkan, "İsrâil ve Ya'kûb İsimlerinin Etimolojisi Üzerine Bir Değerlendirme", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 38 (2017): 233-243.

9 Na'nae, *el-İsrâiliyât ve eseruhâ fi kutubi't-tefsîr*, 71.

10 Hıristiyan kaynaklarından geçen bilgiler için ayrıca mesihîyyât, nasraniyyât gibi kavramlar da kullanılmıştır. (bk. İbrahim Hatipoğlu, "İsrâiliyât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 23: 195; Özcan Hıdır, *Hıristiyan Kültürü ve Hadisler (Zühd Hadisleri-Literatürü Özelinde)* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 19-26.

11 Hatipoğlu, "İsrâiliyât", 23: 195.

12 "Şer'u men kablânâ", "hikmet", "ulûmu'l-evâil" gibi kavramlar ve bunların İsrâiliyâta ilgisi için bk. Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 35-42; Hatipoğlu, "İsrâiliyât", 23: 195; Ertuğrul Döner, "İsrâiliyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2015): 8.

13 bk. Vajda G., "İsrâiliyât", *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: 1978), 4: 211-212; Oliver Leaman, *The Qur'an: An Encyclopedia* (New York: Routledge, 2006), 322; a.mlf, *Jewish Thought: An Introduction* (New York: Routledge, 2006), 64-65.

14 Muhammed Hüseyin ez-Zehabi, *el-İsrâiliyât fi't-tefsîr ve'l-hadis*, 13-14; Marc S. Bernstein, *Stories of Joseph Narrative and Migrations Between Judaism and Islam* (Detroit: Wayne State University Press, 2006), 9.

15 Kelimenin İslâmî kaynaklarda ne zaman kullanılmaya başlandığına dair bilgi için bk. Hatipoğlu, "İsrâiliyât", 23: 195-196.

16 Muhammed Hüseyin ez-Zehabi, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrîn* (el-Kâhire: Mektebetu Vehbe, ts.), 1: 121.

17 Geniş bilgi için bk. Na'nae, *el-İsrâiliyât ve eseruhâ fi kutubi't-tefsîr*, 72-73; Gordon D. Newby, "Tafsîr İsrâiliyât: The Development of Qur'an Commentary in Early Islam in its Relationships to Judaeo-Christian Traditions of Scriptural Commentaries", *Journal of the American Academy of Religion* 47 (1979): 686.

18 Aydemir, *Tefsîrde İsrâiliyât*, 7; İsmail Albayrak, *Qur'anic Narrative and İsrâiliyât in Western Scholarship and in Classical Exegesis* (Doktora Tezi, The University of Leeds, 2000), 114-115; Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 23; Döner, "İsrâiliyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci", 6-7.

düşünülemez. İslam'a ve özellikle tefsire girmiş olan Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine gerekse aleyhine uydurulup Hz. Peygamber'e ve onun muasırları olan sahabe ve müteakip nesillere izafe edilen her türlü haber, isrâiliyat kelimesinin manası içine girer. Tek kelime ile İslam'a yabancı olan her şey, bu kelimenin bünyesinde mütalaa edilmelidir."¹⁹

Biz de burada "isrâiliyât" kavramını,²⁰ geniş bir bakış açısıyla değerlendireceğiz; Tefsir, Hadis, Edebiyat, Tarih gibi ilimlere girmiş ve daha çok bu alanları ilgilendiren bilgi ve haberleri kapsayan bir kavram olması²¹ yanında ayrıca "İslam'dan olmayan, İslam kültür havzasında değil, başka kültür ortamlarında üretilmiş ve İslam'a girmiş her türlü bilgiyi bağrında barındıran bir istilâh" olarak tanımlayacağız. Burada "her türlü bilgi" kapsamına önceki peygamberler, milletler, onların kutsal metinleri, kültürleri, anlayışları, sosyo-ekonomik ve askeri yapıları, hukuk sistemleri, sevap-günah telakkileri, aile ve ahlak anlayışları vs. girdiği gibi, kâinat, gökyüzü, gök cisimleri, dünya ve bunların yaratılışı, dağlar, denizler, suların halk edilmesi, ilk insanın ve eşinin yaratılması, genel olarak insan neslinin var edilmesi, canlıların, bitkilerin halk edilmesi, ileride insanlığın hangi mecralara kayacağı ve ne tür maceralar yaşayacağı, bir takım teknolojik gelişmelerle ilgili kehanetleri, kâinat, dünya ve insanlığın ileride nasıl yok olacağı, kıyamet ve kıyamet alametleri gibi apokaliptik haber ve bilgiler de yine bu kapsama dâhildir.²²

Bu bilgiler doğru olabileceği gibi yanlış, hatta uydurma da olabilir. Bu yüzden İslam bilginleri "isrâiliyât" konusunda hassas olunması gerektiğini söylemektedirler.

1.2. İsrâiliyât Karşısında İslâmî Duruş

İslam'ın temel kitabı olan Kur'an'da "eğer bilmiyorsanız, bilenlere (ehlu'z-zikr) sorun"²³ (en-Nahl, 16/43; el-Enbiyâ, 21/7) denerek bilinmeyen bazı hususların ehli-zikre, yani İsrâiloğullarına sorulabileceği belirtilmiştir. Üstelik bu ifade Kur'an'da iki ayrı yerde geçmiştir. Bazı İslam âlimleri, Mekke'de inmiş iki surede geçen bu ayetlerin bağlamına bakarak burada hitabın müşriklere olduğunu söylemişlerdir. Peygamberlerin insan olabileceğine ihtimal vermeyen bu insanlara, "gidip bu hususu bunu bilen Yahudilere sormalarının" emredildiğini belirtmişlerdir.²⁴ Buna göre ayetin, Müslümanların, İsrâiloğullarına bir şey sormasıyla bir ilgisi yoktur.

19 Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, 7.

20 İsrâiliyatın kavramlaşma süreci için bk. Mustafa Öztürk, "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrâiliyat Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrâiliyat Karşısı Söylemin Tahlil ve Tenkidi-", *İslami İlimler Dergisi* 9/1 (Bahar 2014): 16-22.

21 bk. Müsâid b. Süleyman et-Tayyâr, "Tefsirde İsrâiliyata Farklı Bir Yaklaşım", trc. M.Kaya *Marife*, 13/1, (Bahar 2013): 202.

22 Ayrıca bk. Mesut Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyaya Yaklaşım Ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı* (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013), 64-66.

23 (فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ).

24 bk. Muhammed Ebû Zehra, *Zehretu't-tefâsîr* (el-Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, ts.), 8: 4123. Vehbe ez-Zuhayli, *et-Tefsîru'l-vecîz alâ hâmişî'l-Kur'âni'l-Azîm* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, ts.), 1: 273, 323; Muhammed el-Gazalî, *Nahve tefsîrin mevduyyin li suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* (el-Kâhire: Dâru's-Şurûk, 1420/2000), 209.

Ancak, ifadeyi daha genel düşünmek de mümkündür. Esasen “Şüphesiz ki Biz Musa’ya dokuz aşikâr mucize vermiştik. Şu İsrailoğullarına sor, Musa vaktiyle onların atalarına peygamber olarak gelip Firavun’un karşısına dikildiği zaman neler olup bittiğini anlatsınlar...” (el-İsrâ, 17/101)²⁵ anlamındaki ayet, İsrailoğullarına bilinmeyen veya merak edilen konuların sorulabileceği hususunda genel bir anlam taşımaktadır. Bu durumda, bilinmeyen hususlar bilenlere sorulabilir. Bu cümleden olarak Müslümanlar da bir konu hakkında bilgi sahibi değillerse, onu bilen Yahudilere veya Hıristiyanlara yahut diğer din ve kültürlere mensup bilginlere sorabilirler. Esasen böyle de olmuştur, Medine döneminde birçok sahabe merak ettiği bazı hususları Yahudilere sormuştu.²⁶

Bu husus, bilginin edinilmesi ve yaygınlaşması konusunda evrensel bir ilkedir ki, İslâm’ın temel kaynağı Kur’an, bunun altını çizmektedir. Hz. Muhammed’e (s.a.v.) isnad edilen “ilim Çin’de de olsa gidin öğrenin”²⁷ şeklindeki evrensel beyan da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Her ne kadar bu hadisin asılsız olduğu söyleniyorsa²⁸ da anlam bakımından İslâm’ın ilim anlayışına son derece uygundur.²⁹ Zira İslâm’da ilmin diline, dinine, vatanına, ilmin alındığı kişinin cinsiyetine, rengine ve yaşına değil, onun bizatihi ilim oluşuna, daha doğru bir ifadeyle alınan ilmin faydalı olup olmadığına itibar edilir. Hz. Muhammed her zaman “Allah’ım senden faydalı ilim, helal rızık ve makbul ameller talep ediyorum”,³⁰ “Allah’tan faydalı ilim isteyin, faydasız ilimden Allah’a sığının”³¹ gibi ifadelerle insanlara fayda sağlayan ilmi talep etmiş/talep edin demiş, faydasız ilimle uğraşmaktan sakındırmıştır.³² Buna göre insanlara faydalı olan ilim, o zamanlar bilinen en uzak memleketlerden biri olan Çin’de bile olsa oraya gidip, o ilme sahip olan kimse, onu bulup ondan almalıdır.

Öte yandan “De ki: Eğer iddianızda doğruysanız o zaman Tevrat’ı getirip okuyun” (Âl-i İmrân, 3/93)³³ gibi muhtelif ayetlerde Yahudilerle Müslümanlar

25 (وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَسَاءَ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذْ جَاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَىٰ مَسْحُورًا).

26 bk. Muhammed Hamidullah, “İslâmî İlimlerde İsrâiliyyât Yahut Gayr-i İslâmî Menşeli Rivayetler”, trc. İbrahim Canan, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2 (1977): 295-317; Abdülhamit Binşik, “İsrâiliyyat, Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 2001), 23: 199.

27 Ebûbekir Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *Müsnedu'l-Bezzâr*, thk. MaHFûzurrahmân Zeynullah-Adil b. Sa'd-Sabri Abdülhâlık eş-Şâfiî (el-Medine el-Munevvere: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009), 1: 164; Ebûbekir Ahmed b. Ali el-Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), 10: 497.

28 Hadisin sıhhatiyle ilgili bazı değerlendirmeler için bk. el-Bezzâr, *Müsnedu'l-Bezzâr*, 1: 164; Şemsuddin Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mizânul-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Muhammed el-Becavî (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 1: 107; Ebû Abdîrrahman Nâsiruddin el-Elbâni, *Silsiletu'l-ehâdisi'd-daife ve'l-mevdûa ve eseruhâ es-seyyi' fi'l-ummeh* (er-Riyâd: Dâru'l-Ma'ârif, 1412/1992), 1: 600.

29 bk. Muhammed Abduh, *el-İslâm ve'n-nasrâniyye ma'a'l-İlmi ve'l-medeniyye*, 2. Baskı (el-Kâhire: Dâru'l-Hadâse, 1988), 99.

30 (اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ عِلْمًا نَافِعًا ، وَرِزْقًا طَيِّبًا ، وَعَمَلًا مَقْبُولًا).

31 (سَلُوا اللَّهَ عِلْمًا نَافِعًا . وَتَعَوَّدُوا بِاللَّهِ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ).

32 İbn Mâce, “Duâ”, 3; “İkâmetu's-Salât”, 32.

33 (قُلْ فَاتَّبِعُوا أَلْتَوْرَةَ قَاتِلُوا مَا أَنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ).

arasında çıkan ihtilaflarda, onlardan, Tevrat'ı getirip okumaları istenmiştir.³⁴ Ayrıca Allah, bizzat Hz. Muhammed'e, "şayet kendisine gelen vahiylerin doğruluğu konusunda bir şüphesi varsa daha önce kitap okuyan Yahudi ve Hıristiyanlara sorup danışmasını"³⁵ söylemektedir (bk. Yunus, 11/94).

İşte bu anlayış, bu yaklaşım tarzı isrâiliyâta müsamahayla bakılması ve dolayısıyla alınıp kullanılması sonucunu doğurmuştur.

Şunu belirtmek gerekir ki "Bizzat kendi elleriyle Tevrat'takine benzer bir şeyler yazıp, sonra da basit dünya menfaatleri uğruna 'bunlar Allah tarafından gönderilmiş vahiylerdir' diyerek insanları kandırmaya çalışanlara yazıklar olsun, yazıp çizdiklerinden dolayı yazıklar olsun onlara..."³⁶ (El-Bakara, 2/79) ayetinde geçtiği üzere Kur'an, bilhassa iman ve ahkâm ile ilgili bazı hususlarda Yahudilerin kitapları olan Tevrat'ta boyutları farklı da olsa bir takım tahrifler ve müdahaleler yaptığını belirtmiş (bk. en-Nisâ, 4/46; el-Mâide, 5/ 13, 14, 15, 41; el-En'âm, 6/91; en-Neml, 27/76); onlardan alacakları haberler karşısında dikkatli ve duyarlı olmalarını, hassas davranmalarını Müslümanlardan istemiştir.

Bununla beraber,

a - "De ki: Biz Allah'a iman ettik; bize indirilen vahye iman ettik. Yine biz İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve onun soyundan gelen peygamberlere indirilen vahiylerle de iman ettik, Musa'ya, İsa'ya, diğer bütün peygamberlere indirilen vahiylerle de aynı şekilde iman ettik. Biz bütün bu peygamberler arasında ayırım yapmayız. Biz Allah'a teslim olmuş (Müslüman) kimseleriz"³⁷ (Al-i İmran, 3/84) diyerek çoğunluğu İsrailoğullarından olan önceki peygamberlere iman etmeyi şart koşması;

b - "Hiç şüphesiz, içinde nur ve hidayet bulunan Tevrat'ı Biz indirdik. Kendilerini Allah'a teslim etmiş olan İsrailoğulları peygamberleri onunla hükmederlerdi"³⁸ (El-Maide, 5/44); "Biz Meryem oğlu İsa'ya da içinde hidayet ve nur bulunan İncil'i verdik. İncil'i, daha önce gelen Tevrat'ı tasdik etmek, yol göstermek ve Allah'a itaatsizlikten sakınanlara öğüt olmak üzere indirdik" (El-Miade, 5/46); "Şüphesiz ki Biz, Tevrat'tan sonra Zebur'da da şu hükmü bildirdik: Yeryüzüne hayırlı/uygun ameller yapan kullarım hâkim olacaklardır"³⁹ (el-Enbiyâ, 21/105) gibi ayetlerde (ayrıca bk. el-Bakara, 2/4, 41, 136; Âl-i İmrân, 3/3; en-Nisâ, 4/162; el-Mâide, 5/47,

34 bk. Ebu'l-Hasan Burhanuddin İbrahim el-Bikâi, *el-Ekvâlu'l-kavîme fi hukmi'n-nakli mine'l-kutubi'l-kadîme*, thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyiḥ-Tevfik Ali Vehbe (el-Kâhire: Mektebetu Cezireti'l-Verd, ts.), 89-95.

35 (فَإِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَسْئَلِ الَّذِينَ يَقْرَأُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ).

36 (فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمْ أَنْ يَقُولُوا رَبَّنَا إِنَّا أَكْثَرُ قَوْلًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَفَبُوا مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا يَكْسِبُونَ).

37 (قُلْ أَمَّا بِلَهِ وَمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا وَمَا أَنْزَلَ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَمَا أَوْتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نَفْرَقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ).

38 (إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يُحْكَمُ بِهَا النَّبِيُّونَ).

39 (وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ).

59, 68; el-Ankebût, 29/46)⁴⁰ geçtiği üzere Tevrat, Zebur ve İncil'i hak birer kitap olarak görmesi;

c - “Şu bir gerçek ki Ehl-i Kitab'ın hepsi bir değildir; onların arasından özü sözüne uyan kimseler de vardır. Onlar gecenin karanlıklarında ibadet için kalkıp Allah'ın ayetlerini okuyarak secdeye kapanırlar”⁴¹ (Al-i İmran, 3/113); “Yine onlar Allah'a ve ahirete yürekten inanırlar, iyiliği teşvik edip kötülüğe engel olmaya çalışırlar ve hep hayırlı işlere koşarlar. İşte bunlar gerçekten fazilet sahibi kimselerdir”⁴² (Al-i İmran, 3/114. Ayrıca bk. el-A'râf, 7/159) gibi ayetlerde geçtiği üzere bazı Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili övücü sözler söylemesi, Müslümanları bunlarla bilgi noktasında ilişki kurmaya sürüklemiştir.

Esasen bundan kaçınmak da kolay değildir. Zira Kur'an'da özlü bir şekilde sözü edilen pek çok husus, daha geniş olarak Tevrat'ta geçmekte yahut Yahudi kültüründe teferruatlı bir şekilde bilinmektedir.⁴³ Ayrıca Kur'an, başta Allah, peygamber, kitap gibi bazı inanç konuları üzere muhtelif hususlarda Tevrat'ı tasdik etmektedir.⁴⁴ İşte bazı meraklı Müslümanlar Kur'an'da özlü bir şekilde anlatılan bu hususlar hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak, Kur'an'ın değinmediği detayları öğrenmek için bu hususlarda Yahudilere sorup danışma ihtiyacı duymuşlar ve bunu yapmışlardır.⁴⁵

Öte yandan Hz. Muhammed'in tavrı da burada büyük önem arz etmektedir.⁴⁶ O bir yandan “Ehl-i kitaba bir şey sormayın; kendileri sapmış olan bu insanlar sizi doğruya erdirmezler”⁴⁷ diyerek Müslümanları, Yahudilerin ve diğer insanların uydurma ve asılsız haberlerine karşı uyarılmış⁴⁸ ve bu konularda onlardan bir şey almamalarını istemiş,⁴⁹ öte yandan İsrailoğullarının doğru bazı bilgiler de

40 Ayrıca bk. Na'ae, *el-İsrâiliyât ve eseruhâ fi kutubi't-tefsîr*, 25-70; Hidayet Aydar, “Kur'an'da Kitap Kavramı ve Bir Kitap Olarak Levh-i Mahfuz”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000): 81-90.

41 (لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتَّبِعُونَ آيَاتَ اللَّهِ أَنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْمَعُونَ).

42 (يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ).

43 Bazı karşılaştırmalar için bk. Bekir Muhammed İbrahim, *Kıyasu benî İsrâil fi'l-Kur'âni ve't-Tevrâtı ve't-Talmûd* (el-Kâhire: Merkezu'r-Raye li'n-neşri ve'l-i'lam, 2003), 7-219.

44 Geniş bilgi için bk. Hakan Uğur, *Kur'an'ın Tasdik Ettiği Tevrat'taki Konular* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008), 95-300.

45 bk. Hüseyin ez-Zehebî, *el-İsrâiliyât fi't-tefsîr ve'l-hadîs*, 22.

46 Geniş bilgi için bk. Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 207-256. Ayrıca bk. Hüseyin ez-Zehebî, *el-İsrâiliyât fi't-tefsîr ve'l-hadîs*, 41-43; Hamidullah, “İslami İlimlerde İsrâiliyât Yahut Gayr-i İslami Menşeli Rivayetler”, 296-301; Salih Karacabey, “İsrâiliyyât'ı Belirleme Kriterleri Çerçevesinde İlahî Mesajın Birliği Meselesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2003): 73-90; Nihat Uzun, “Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2015): 27-33.

47 (لَا تَسْأَلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ عَنْ شَيْءٍ فَإِنَّهُمْ لَنْ يَهْتَدُوا بِكُمْ وَكَمْ ضَلُّوا).

48 bk. Ebubekir Abdurrazzak b. Hemmam es-San'ânî, *el-Muannaf*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (el-Hind: el-Meclisu'l-İlmi, 1403), 6: 110-111; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayyip el-Arnaud v.dğr. (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1421/2001), 22: 468.

49 bk. Bu'hârî, “İ'tisâm”, 25; “Tevhid”, 42. İlgili diğer bazı hadisler için bk. Veli Atmaca, “Hadis'te İsrâiliyâta Bakış (1)”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1996): 374-379.

verebileceğine⁵⁰ işaretler, bunları alıp öğrenmelerinde bir sakınca olmadığını⁵¹ belirtmiştir.⁵²

Bilhassa bazı kaynaklarda zikredilen şu iki haber, onun bu konuda son derece müsamahakâr davrandığını göstermektedir. Bunlardan birine göre, Abdullah b. Amr b. As, bir gece rüyasında bir parmağından erimiş tereyağı, diğerinden ise bal aktığını ve onları yaladığını görür. Rüyasını Hz. Muhammed'e anlatınca o, Kur'an'ı ve Tevrat'ı okuyacağını⁵³ söylemiştir. Gerçekten de İbn Amr daha sonraları bu iki kitabı okuyup onlardan bolca yararlanmış ve haberler nakletmiştir.⁵⁴ Diğeri de Hz. Muhammed'in, aslen Yahudiyken Müslüman olan Abdullah b. Selam'a söylediği şu sözdür:⁵⁵ "Bir gece Kur'an oku, bir gece Tevrat."⁵⁶

İşte bundan dolayı ve aynı zamanda bir arada yaşıyor olmaları sebebiyle Müslümanlarla Yahudiler arasında sık sık görüşmeler, sohbetler, tartışmalar vuku buluyordu. Pek çok sahabe⁵⁷ ara sıra Yahudi din bilginleriyle görüşüyor, merak ettiği bazı hususları onlara soruyordu.⁵⁸ Yahudiler kendilerine danışan Müslümanlara İbranice olan Tevrat'ı Arapça olarak açıklıyor,⁵⁹ zaman zaman doğru bilgiler vermek yanında, çoğunlukla aslı esas olmayan hurafe türünden uydurma rivayetler de naklediyorlardı.⁶⁰

Bütün bu hususları göz önünde bulunduran başlarında İbn Teymiyye'nin (v. 728/1328) geldiği Müslüman âlimler, İsrâiliyât dediğimiz bilgileri bilhassa Kur'an'a/İslam'a uygunluk kriteri bakımından değerlendirmişlerdir; şayet İsrâiliyât olarak alınan bilgiler Kur'an'ın ayetlerine ve İslam'ın esaslarına uygun ise onları rahatlıkla alabileceğini ve kullanabileceğini; Kur'an'a ve İslam'a aykırı

50 (وَحَدَّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا حَرَجَ).

51 bk. Buhârî, "Enbiyâ", 50; Ebû Dâvûd, "İlim", 11. Hadisin anlamı ve yorumu hakkında bazı değerlendirmeler için bk. Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 237-253.

52 Hadisle ilgili geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. M. J. Kister, "İsrailoğullarından Nakilde Bulunma Meselesi", trc. Cemal Ağırman, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001): 125-148.

53 (تَقْرَأُ الْكِتَابَيْنِ: التَّوْرَةَ وَالْفُرْقَانَ).

54 bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, 11: 638.

55 (اقْرَأْ هَذَا لَيْلَةً وَهَذَا لَيْلَةً).

56 Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz* (Beyrût: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1419/1998), 1: 25.

57 Sahabenin İsrâiliyât konusundaki tavrı hakkında geniş bilgi için bk. Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 256-351; Uzun, "Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı", 7-39.

58 Abdurrahman İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, thk. Abdusselam eş-Şeddâdî (ed-Dâru'l-Beydâ, Hizânetu İbn Haldûn, 2005), II/365; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, "Tefsirde ve Hadiste İsrâiliyât", trc. Muhammed Yılmaz, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (Ocak-Haziran 2002): 164-165; İsmail Albayrak, "Re-Evaluating The Notion of İsrâiliyyat", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14 (2001): 72-78.

59 "كَانَ أَهْلُ الْكِتَابِ يَقْرَءُونَ التَّوْرَةَ بِالْعِبْرَانِيَّةِ، وَيُحَدِّثُونَ بِهَا بِالْعَرَبِيَّةِ لِأَهْلِ الْإِسْلَامِ." (Buhârî, "Tefsîr", 13).

60 bk. Mahmûd Ebû Reyve, *Advâ' ala's-sünneti'l-Muhammediyye* (el-Kâhire: Dâru'l-Maârif, ts.), 118-120; Veysel Özdemir, "Abdullah b. Amr'ın İsrâili Rivayetleriyle Meşhur Ravilerle İlişkinin Boyutları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2008): 208-222.

ise bunlardan sakınmaları gerektiğini, ne Kur'an'a muvafık ne de mugayir ise o zaman da serbest olduklarını, isterlerse alabileceklerini söylemişlerdir.⁶¹

1.3. Negatifleşen Değer: İsrâiliyât

Yahudi ve diğer kültürlerin mensuplarından gelen ve İslam coğrafyasında önemli bir kültürel değişim ve dönüşüme sebep olan isrâîli bilgi ve haberler arasında güvenilecek olanlar yanında⁶² hiçbir şekilde itimat edilmeyecek rivayetler de vardı. Kur'an'da sadece değinilmekle yetinilen hususları daha geniş bir şekilde öğrenme merakı, yukarıda geçtiği üzere bazı Müslümanları o hususlarla ilgili her türlü bilgiyi almaya sürükledi. Bunu yaparken, daha önce sözünü ettiğimiz "hassasiyet kriteri" zaman zaman ihmal edildi. Kur'an'a ve İslam'ın ilkelerine uygun olup olmadığına bakılmaksızın tüm bilgiler alındı ve başta tefsir kitapları olmak üzere muhtelif kitaplarda derc edildi. Hatta bunların bir kısmı "hadis" diye Hz. Peygamber'e isnat edildi.⁶³ Neticede zaman zaman bazı ayetler, isrâîli haberler sayesinde iniş amacından saptırılarak farklı yönler çekildi.⁶⁴

Mesela muhtelif yorumlara açık olan "Babil'deki iki melek olan Harut ve Marut'a bir şey indirilmedi"⁶⁵ (el-Bakara, 2/102) ayetinde zikri geçen iki melek ile ilgili haberler böyledir. Yeryüzüne indirilen iki melek olan Hârût ve Mârût, burada gördükleri İran asıllı Zühre adında çok güzel bir kadına âşık olup onunla beraber olmak isterler. Ancak kadın, "hangi sözle semaya çıktığınızı ve hangisiyle indiğinizi bana söylemedikçe sizinle olmam" der. Onlar da semaya çıkış ve inişte okudukları duaları kadına öğretirler. Kadın bunu öğrenir öğrenmez duayı okur ve semaya çıkar. Ancak inmek için okunması gereken duayı unuttur. Böylece kadın çıktığı yerde kalır. Neticede Allah onu bir yıldızla çevirir ve gökte asılı kalır.⁶⁶ Bu asılsız bilgi ne yazık ki Müslümanlar arasında yayılmış, tefsir kitaplarında genişçe yer almış; daha da ötesi bununla ilgili bazı aktarımlar "hadis" adıyla Hz. Peygamber'e veya ashaba isnat edilmiştir. Bunların etkisinde kalınarak gökte bulunan ve daha sonra "zühre" (Venüs) diye bilinen bir yıldızın bu kadın olduğuna inanılmıştır. Hatta Abdullah b. Ömer'in o yıldızı bildiği ve akşamları gördüğünde "Hârût ve

61 bk. Takiyuddin Ahmed b. Abdilhalim İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli't-tefsir*, thk. Adnan Zerzûr, 2. Baskı (Dimaşk, y.y., 1392/1972), 100; Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-mufessirîn*, 1: 130-131; Na'nae, *el-İsrâiliyât ve eseruhâ fi kutubi't-tefsir*, 76-85; Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyât*, 7-18; Veyssel Özdemir, "İsrâiliyât Türü Rivayetlerin Hükümünü Belirleme Açısından 'Ve Haddisü an Benî İsrâile velâ Harece' Hadisi Hakkında Bir Değerlendirme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008): 308-312; Harun Savut, "İbn Kesir'in İsrâiliyâta Yaklaşımı", *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (March 2012): 130-138.

62 Bazıları için bk. Karacabey, "İsrâiliyât'ı Belirleme Kriterleri Çerçevesinde İlahî Mesajın Birliği Meselesi", 90-98.

63 İsrâiliyâtın hadis rivayetleri arasına karışımı konusunda geniş bilgi için bk. Ali Kuzudişli, "İsrailiyat Hadis Rivayetleri Arasında Nasıl Karıştı?", *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* 1 (Kış 2017): 25-53.

64 Hikmet Akdemir, "Klasik Tefsirlerde Yer Alan Bir İsrâiliyât Örneği", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (Ocak 2003): 71.

65 (وَمَا أَنْزَلَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ بَيِّنَاتٍ هَازِبَاتٍ وَمَازِبَاتٍ).

66 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1: 345, 347-348; Ebû İshak Ahmed es-Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân el-ma'rûf Tefsiru's-Sa'lebi*, thk. Ebû Muhammed b. Aşûr, (Beyrût: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, 1422/2002), 1: 245-246.

Mârû't'u fitneye düşüren budur" diyerek ona lânet ettiği rivayet edilmektedir.⁶⁷ Buna benzer daha pek çok rivayet tefsir kitaplarımızda bulunabilmektedir.⁶⁸ Böylece bu tür ayetlerin insanlığa sundukları gerçek mesaj, bu asılsız ve faydasız rivayetler arasında kaybolup gitmiştir.

Öte yandan bizzat bazı Yahudilerin, Müslümanların inançlarında sapma meydana getirmek, aralarında fitne çıkarmak ve imanlarını sarsmak maksadıyla, bile bile kasten uydurma haber ve rivayetler naklettikleri ve bunların Müslümanlar arasında yayılmasına özel gayret gösterdikleri de olmuştur.⁶⁹ Allah'ın bir insan gibi gelip kullarıyla güreşmesi/görüşmesi,⁷⁰ Âdem ve eşinin Allah'a şirk koşması,⁷¹ peygamberlerin bir takım ahlaksız davranışlar sergilemeleri,⁷² meleklere insanlar arasında bazı kötülükleri yaymaları⁷³ gibi İslam inancına aykırı bazı haber ve rivayetler bu türdendir.⁷⁴ Hatta diyebiliriz ki isrâiliyât denince daha ziyade bu tür art niyetli, asılsız ve uydurma haber ve yorumlar hatıra gelir olmuştur.

Burada "Bu adam benim samimi arkadaşım; onun doksan dokuz koyunu, benimse sadece bir koyunum var. Böyleyken 'onu da bana ver' dedi. Bu konuda ısrar ede ede bana baskı uyguladı"⁷⁵ (Sad, 38/23) ayetinde geçen bir misal kapsamında sözü edilen Davud peygamberle ilgili örnek verilerek bu hususa işaret etmekle yetinilecektir. Buna göre Davud peygamber, bir gün, yıkanmakta olan bir kadın görür, son derece güzel olan bu kadına âşık olur ve onunla evlenmek ister. Ancak kadın, Uriya adında bir adamla evlidir. Davud, Uriya adındaki bu kişiyi savaştırmakta olan orduya katılması için gönderir ve komutana, onu ordunun en önünde savaştırmasını söyler. Komutan da öyle yapar. Nihayet Uriya savaşta ölür.

67 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2: 345, 347-348; es-Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 1: 247; Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesir ed-Dimaşki, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed es-Selâme (er-Riyâd: Dâru Taybe, 1420/1999), 1: 354.

68 bk. Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyât*, 73-316; Hakkı Şah Yasdıman, "İslami Literatürde İsrâiliyât İzleri: Cennetin Kaybı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/34 (2011): 38-59; Şemsettin Işık, "Tâhâ Süresinin 95-97. Ayetlerini Anlama ve Anlamlandırma İsrâiliyâtın Etkisi", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (Ocak 2014): 138-152.

69 Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm eş-Şehîr bi tefsiri'l-menâr*, 2. Baskı (Mısır: Dâru'l-Menâr, 1367), 9: 191-192. Bu iddianın tahlil ve tenkidi için bk. Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyata Yaklaşım Ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı*, 218-225.

70 Yaratılış 32/24-32. Kur'an'da Hz. Yakub'un Allah ile güreşmesi gibi bir bilgi geçmemekle birlikte bazı tefsirlerimizde Tevrat'ta belirtilen husus bir melek ile Yakub arasında geçmiş gibi anlatılmaktadır. Buna göre Yakub, karşılaştığı ve hırsız zannettiği bir kimseyle itişip kalkışıyor, güreşip kavga ediyor, bu arada melek isterse onu yere yıkabileceğini göstermek üzere ayağıyla Yakub'un uyluk kemiğine vuruyor, Yakub bundan dolayı hep uyluk ağrısı çekiyor... (bk. Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, 1: 90. Ayrıca krş. Mukatil b. Süleyman, *Tefsir-i kebir*, thk. Abdullah Mahmud Şahhate, trc. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: İrşaret Yayınları, 2006), 1: 283).

71 bk. Akdemir, "Klasik Tefsirlerde Yer Alan Bir İsrâiliyât Örneği", 75-79.

72 bk. Yaratılış 9/21-24; 12/11-20; 19/30-38; 20/1-7, 11-12; 26/7-11; 27/1-38.

73 bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2: 341-349.

74 bk. Atilla Yargıcı, "Tefsirlerde İsrâiliyât Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/15 (Ocak-Haziran 2006): 64.

75 (إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِيَ نَعْجَةً وَاحِدَةً فَقَالَ أَكْفَلْنِيهَا وَعَزَّبَنِي فِي الْخَطَابِ).

Bunu haber alan Davud, 99 karısı olduğu halde gider bu kadını da alır, onunla evlenir. Süleyman da bu kadından doğar.⁷⁶

Bu olay⁷⁷ Kutsal Kitap'ta da geçer. Buna göre bir gün akşam vakti Kral Davud evinin damında iken yıkanmakta olan bir kadını görür. Kadın son derece hoş ve güzeldir. Davut hemen adamlarını gönderir ve kadın hakkında bilgi alır. Edinilen bilgilere göre kadın Hitti Uriya'nın karısıdır ve adı da Bat-Şeba'dır. Davud kadını evine getirtir ve onunla yatar. Kadın bu birliktelikten hamile kalır ve bunu Davud'a bildirir. Davud Peygamber Bat-Şeba'yı elde etmek için kocası Hitti Uriya'yı eline bir mektup vererek savaşmakta olan komutan Yoab'a gönderir ve ona, savaşın en şiddetli anında Uriya'yı en ön safta yalnız savaşmasını söyler, o da böyle yapar ve Uriya ölür. Bunun üzerine Davud kadını alarak onunla evlenir.⁷⁸

Diğer peygamberlerle ilgili olarak da Müslümanlar açısından kabulü mümkün olmayan pek çok hikâye ve haber mevcuttur.⁷⁹ Nuh, İbrahim, Lut, İshak, Yakup ve diğer peygamberlerle ilgili kabul edilemez rivayetler bu türdendir.

İşte başta Tefsir olmak üzere İslami ilimlere sızan bu tür asılsız haberler yüzünden bir bilgi ve kültür köprüsü, kültürler arası bir bağ olması gereken ve böylece de insanlık âlemine hayırlı hizmetler sunması, barışa vesile olması mümkün olabilen isrâiliyât, ne yazık ki daha çok aslı esası olmayan efsane türünden bilgilerin geçişini sağlayan bir köprü olmaktan öteye geçememiştir; bazı art niyetler sebebiyle daha fazla hizmet sunamamış, bir süre sonra bu art niyeti sezen Müslüman âlimler tarafından negatifleştirilerek ondan uzak durulması sağlanmaya çalışılmıştır.⁸⁰ Hatta birçok eserde isrâiliyâtın, İslam âleminde düşmanca bir anlayış ve duyguyla yaygınlaştırıldığı dile getirilerek Müslümanlar

76 bk. Ebû Muhammed el-Huseyin b. Mes'ûd el-Beğavî, *Meâlimu't-tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr-Osman Cum'a Dumayriyye-Süleyman Müslim el-Hareş (er-Riyâd: Dâru't-Taybe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1412), 7: 78-79; es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 8: 185-186; Recep Orhan Özel, "Bir Kur'an Kıssası Bağlamında Tefsirde İsrailiyyât Kiriği: Hz. Davud'a Gelen Davacılar", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/3 (2014): 127-151; Abdurrahman Ateş, "İsrailiyatın Odağındaki Peygamber Hz. Davud -Sad Suresi 21-25. Ayetler Bağlamında Yapılan Rivayetlere Eleştirel Bir Yaklaşım-", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 10/1 (Bahar 2010): 10-24.

77 Eleştirisi için bk. Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 26: 184-195; Öztürk, "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrailiyyat Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrailiyyat Karşıtı Söylemin Tahlil ve Tenkidi-", 36-38.

78 II. Samuel 11/2-27.

79 Bunlardan bazıları için bk. Burhan Çonkor, *Tefhimu'l-Kur'an'da İsrâiliyâtın Ele Alınış Biçimi* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008), 48-124; Muhammed Yılmaz, "Razi Tefsirinde İsrâiliyât", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Temmuz-Aralık 2001): 71-87.

80 bk. Öztürk, "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrailiyyat Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrailiyyat Karşıtı Söylemin Tahlil ve Tenkidi-", 19-20.

ondan sakındırılmıştır.⁸¹ Aynı zamanda başta bazı müfessirler olmak üzere⁸² pek çok âlim isrâilî haberleri sert bir şekilde eleştiriye tabi tutmuş; içinde çok sayıda isrâilî haber ve rivayetler bulunan tefsirlerin okunması sakıncalı bulunmuştur.⁸³

Ancak bu anlayışı bütün isrâilî rivayetlere teşmil etmek doğru değildir. Negatifleştirilen isrâilî haberler içinde doğru ve faydalı bilgi veren, ilim ve kültür dünyamıza katkı sağlayanlar da vardır. Ayrıca topyekûn isrâilî bilgilerin, dönemi yansıtmaları, telakkilerini bize aktarmaları açısından da İslâmî kültür içinde önemli bir yer tuttuğunu da söyleyebiliriz.

2. İsrâiliyât ve Kültürlerarası Geçiş

2.1. Yabancı Kültür Havzalarını İslam'a Bağlayan Köprü; İsrâiliyât

Bilhassa ilk dönem Müslüman âlimlerin büyük çoğunluğunun isrâilî haber ve kıssaları birer bilgi olarak kullandıkları, eserlerinde büyük çapta yer verdikleri görülüyor.⁸⁴ Bu bağlamda bilhassa Abdullah b. Amr b. As (v. 65/684), Abdullah b. Ömer (v. 74/693), Ebû Hureyre (v. 57/676) Abdullah b. Abbas (v. 68/687) gibi sahabeler, onların ardından gelen Mücahid (v. 104/722), İkrime (v. 105/723), Katade (v. 117/735), Dahhak (v. 105/723), Hasan-ı'l-Basri (v. 110/728), Vehb b. Münebbih (v. 114/732), gibi tabii ileri gelenleri ve onlardan sonra gelen Mukatil b. Süleyman (v. 150/767), Muhammed b. İshak (v. 151/768), İbn Cerir et-Taberi (v. 310/920) gibi âlimler çok sayıda isrâilî haber ve bilgileri alıp nakletmişlerdir.⁸⁵ Bunlar daha ziyade bilgi ve doğruluklarına güvendikleri Yahudi ve Hıristiyanlara Kur'an'dan tam olarak anlamadıkları bazı hususları danışıyor, onlardan edindikleri bilgiye göre Kur'an ayetlerini anlamaya çalışıyorlardı. Özellikle de Yahudiyken Müslüman

81 bk. Hüseyin ez-Zehebi, *el-İsrâiliyât fi't-tefsir ve'l-hadis*, 13-15, 26-29; Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyât*, 51-52; SuhaTaji-Faruqi-Basheer M. Nafi, *Islamic Thought in the Twentieth Century* (London: Tauris Publishers, 2004), 325-326; Döner, "İsrâiliyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci", 9-16.

82 Müfessirlerin isrâiliyât kavramı ve isrâilî bilgiler karşısındaki tavrı için bk. Öztürk, "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrâiliyyat Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrâiliyyat Karşısı Söyleminin Tahlil ve Tenkidi-", 18-30; Birişik, "İsrâiliyyat, Tefsir", 23: 200-202; Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyyata Yaklaşım Ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı*, 68-79; Yargıcı, "Tefsirlerde İsrâiliyyât Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım", 60-63; Ömer Faruk Harman, "Tefsir Geleneğinde Yahudilere Bakış", *Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları, Müslümanların Diğer Din Mensuplarıyla İlişkilerinde Temel Yaklaşımlar* (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2004), 125-126; Hüseyin Akyüzöğlü, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsirde İsrâiliyyat Rivayetlerine Yaklaşımı", *Ekev Akademi Dergisi* 20/65 (Kış 2016): 299-309; Mehmet Fatih Dede, "İbâzî Tefsir Geleneğinde İsrâiliyyat Meselesi: İtfiyiş Örneği", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 9/18 (Kasım 2017): 886-896.

83 bk. Na'nae, *el-İsrâiliyyât ve eseruhâ fi kutubi't-tefsir*, 98-105; Mehmet Ergün, *Alûsî'nin Rûhu'l-Meanî Tefsirinde Âdem ve Yarattığı Kıssası Çerçevesinde İsrâiliyyât* (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006), 72-83.

84 bk. Peter G. Ridell-Tony Street, *Islam: Essays on Scripture, Thought&Society: a Festschrift in Honour of Anthony H. Johns* (Leiden: Brill 1997), 68; Jonathan Porter Berkey, *The Formation of Islam: Religionand Society in the Near East, 600-1800* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 96.

85 bk. Kuzudişli, "İsrâiliyyat Hadis Rivayetleri Arasına Nasıl Karıştı?", 36-47; Atmaca, "Hadis'te İsrâiliyyata Bakış (1)", 368-370; Mehmet Altuntaş, "Mukatil b. Süleyman'ın Tefsirinde İsrâiliyyât ve Hurûf-i Mukataa Hakkındaki Yorumları", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (2018): 145-153.

olan Abdullah b. Selam (v. 43/663), Ka'bu'l-Ahbar (v. 32/652), Vehb b. Münebbih⁸⁶ (v. 114/732) ve Hristiyan kökenli bir aileden gelen İbn Cüreyc (v. 150/767) gibi bazı zatlardan çok büyük miktarda isrâilî haber ve rivayet alıyorlardı.⁸⁷ Burada bilhassa Ka'bu'l-Ahbar'a ve onunla İslam kültürüne giren isrâilî rivayetlere dikkat çekmek istiyoruz.⁸⁸

Böylece isrâilî bilgiler tabir caizse bir nehir gibi İslam topraklarına doğru aktı, Müslümanların topraklarına karıştı, orada o su ile beslenen yeni ürünlerin yetişmesine etki etti. Bu husus, başta Yahudi kültürü olmak üzere farklı dinî anlayış ve kültürlerle İslam kültürü arasında bir kaynaşma, bir bağ, bir bilgi köprüsü oluşturdu. Yahudi kültüründe, Hıristiyan kültüründe ve diğer bazı dinlerde bulunan pek çok bilgi, rivayet, hikâye ve olay bu köprü vasıtasıyla İslam havzasına geçti ve Müslümanlar arasında yayılmaya başladı. Bu sayede Müslümanlar sahip olduklarından daha fazla bilgi ve kültür sahibi oldular. Kutsal kitaplarında özellikle daha önce yaşamış milletlere ve peygamberlere ait olaylara değinen ayetleri daha iyi ve geniş bir açıdan anlama imkânı buldular. Sonraki dönemlerde yazılan tefsirler daha zengin, daha renkli ve daha kapsayıcı bilgiler ihtiva eder oldu. Bu sayede yabancı kültürleri daha yakından ve daha iyi tanımak mümkün oldu. Farklı dinlere ve kültürlere mensup insanlar birbirilerini daha iyi tanıdı ve bilirdi. Aralarında bilgiye dayalı kültürel köprüler ve bağlar oluştu, kaynaşma ve kucaklaşma hâsıl oldu.

Müslümanlar açısından bu açılım o kadar çok önem arz etti ki daha sonraki dönemlerde bizzat Me'mun (v. 218/833), Mu'tasım (v. 227/842) gibi halifeler, yabancı dinlere ve kültürlere ait bilgileri İslam âlemine kazandırmak ve Müslümanların hizmetine sunmak için Beytü'l-Hikme adıyla devlet destekli özel tercüme akademileri açtılar. Buralarda uzun zamandır birlikte oldukları Yahudiler yanında, bilhassa Helen kültürüne ait eserler, önemli Yunan filozofları ve düşünürlerinin eserleri Arapçaya çevrildi. Bunlardan başka Fars, Hind ve diğer

86 bk. İrşâdu'l-Hak b. El-Hâc Abdullah, Merviyâu Vehb b. Münebbih fi Tefsiri't-Taberî (Dirâse Nakdiyye), (Malaysia: Negeri Sembilan Khusus Darul Sembilan, 1433/2012), 123-228.

87 bk. İsmail Cerrahoğlu, "Tefsir Sahasında İsrailiyata Kısa Bir Bakış", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 2/3-4 (Mart-Nisan 1963): 3-6; Hidir, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 352-402; Hüseyin ez-Zehebi, *et-Tefsir ve'l-mufessirîn*, I/123-129; a.m.f., *el-İsrâiliyâtü't-tefsir ve'l-hadis*, 16-17; Ahmed Emin, *Duhâ'l-İslâm* (el-Kâhire: Mektebetu'l-Urs, ts.), 2: 139; Muhammed Zâhid el-Kevserî, "Ka'bu'l-Ahbâr ve İsrâiliyât", trc. Osman Güner, *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi* 4/1 (2004): 221-225; Leaman, *The Qur'an: An Encyclopedia*, 322; Bernard Lewis, *Jews of Islam* (New Jersey: Princeton University Press, 1984), 97; William Montgomery Watt, *Muslim-Christian Encounters: Perceptions and Misperceptions* (New York: Routledge, 1991), 43; Atmaca, "Hadis'te İsrâiliyâta Bakış (1)", 368-371. Arap Kültürünün İsrâiliyâta ilişkisi ve isrâiliyâtın kaynaklarından biri oluşuyla ilgili olarak bk. Enes Büyük, "Tefsirde İsrâiliyât'ın Arap Kültürüyle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/2 (2014): 91-105.

88 bk. İsrâel Ben Zeev (Abu Zuaib), *Ka'b Al-Ahbar*, (el-Kuds: Matbaatu'ş-Şark et-Teâvuniyye, 1976), 34-111.

bazı milletlerin kültürlerine ait mühim eserler de zamanla Arapçaya aktarılarak Müslümanların istifadesine sunuldu.⁸⁹

Böylece isrâîlî haberlerin öğrenilmesiyle başlayan farklı kültürlerle ait bilgilerin İslam'a geçişi, tercüme faaliyetleri sayesinde en üst düzeye ulaşmış ve en verimli hâlini almış oldu. Bundan sonra, Müslümanlar arasında çıkacak olan önemli âlimler, kendi kültürlerine ait kitaplar yanında ayrıca bu eserlerden de bolca yararlanacak ve edindikleri bilgi sayesinde ilmi geliştirip önemli eserler vereceklerdir. İslam âleminde olduğu gibi dünyanın diğer bölgelerinde de tanınan Farabi (v. 339/950), İbn Sina (v. 428/1037), Gazali (v. 505/1111), İbn Rüşd (v. 595/1198) gibi âlimler bu kaynaklardan yararlanmış zevattan bazılarıdır.

Biz burada yabancı kültürlerle ait eserlerin Arapçaya tercüme edilmesini de bir tür isrâîliyât olarak değerlendirdik. Esas itibariyle o dönemdeki tercüme faaliyetleri bir tür isrâîliyât hareketiydi. Zira bu faaliyet, başka kültürlerle ait bilgi, haber ve rivayetlerin İslam topraklarına geçişi ve Müslümanlar arasında yayılması demek idi. Tıpkı isrâîliyâtta olduğu gibi. Ancak isrâîliyât, haber, bilgi ve rivayetlerin daha ziyade sözlü aktarımı esasına dayanıyorken, tercümede yazılı aktarım söz konusudur.

2.2. İslam Kültür Havzasını Yabancı Kültür Havzalarına Bağlayan Köprü: İslâmî İsrâîliyât

Uzun bir süre İslam topraklarına akan ve aynı zamanda devlet eliyle akıtılan isrâîliyât nehri, Müslüman topraklarındaki münbit araziler sayesinde büyük değerlerin yetişmesine, büyük bilgi birikimlerinin, haber ve rivayet havzalarının, ilim ve irfan meclislerinin oluşmasına neden oldu. Müslüman âlimler, Yahudi, Hıristiyan, Yunan, Fars, Hind ve diğer kültürlerden aldıkları bilgileri kendi potalarında erittiler, ona İslâmî bir kimlik kazandırdılar, tabir caizse Müslümanlaştırdılar. Aynı zamanda o bilgilere manevî boyutlar kattılar, büyük ilaveler yaptılar, büyük katkılarda bulundular. Onu daha da zenginleştirdiler...

Sonra İslâmîleşmiş bu zengin bilgi, İslam beldelerinden diğer topraklara, özellikle de Batıya doğru akmaya başladı. Muhtelif vesilelerle Müslümanlarla temas kuran Batılı bazı bilgin, araştırmacı, seyyah, tüccar, asker ve benzeri

89 bk. Ramazan Şeşen, "İslam Dünyasına İlk Tercüme Faaliyetlerine Umumi Bir Bakış (Başlangıçtan hicri IV/miladi X. Asrın Sonuna Kadar)", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 7/3-4 (1979): 3-29; Mahmut Kaya, "Beytülhikme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 6: 88-90; Fazıl Hasan İbrahim, "Emeviler Döneminde Tercüme Faaliyetleri ve İlmî Gelişmelerin Öncü Hareketleri", trc. Ahmet Aslan, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Ocak-Haziran 2001): 169-191; M. Akif Özdoğan, "Abbâsiler Dönemi Tercüme Faaliyetlerinin Arap Edebiyatına Etkisi", *Nüsha* 5/16 (Kış 2005): 36-46; Dimitri Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbâsi Toplumu*, trc. Lütfü Şimşek (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 23-178; Nuh Arslantaş, "Yahudilerin İslam Bilim ve Kültürüne Katkıları", *Doğudan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, ed. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 1: 1060-1073; Mustafa Necati Barış, "İslam Bilim Tarihi'nde İlk Tercüme Faaliyetleri ve Bilgi Üretimine Katkısı", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet* 21/3 (Aralık 2017): 1877-1901; Reuven Firestone, "Jewish Culture in the Formative Period of Islam", *Cultures of the Jewis: A New History*, ed. David Beale, (NY: Schocken: 2002): 268-302.

kişiler sayesinde bu bilgiler Batıya intikal etti.⁹⁰ Başta Endülüs olmak üzere farklı bölgelerdeki okullarda eğitim görenler, bu intikali daha da hızlandırdı ve sistematik hale getirdi.⁹¹ Artık Müslümanlara ait olan bilgi ve buluşlar, gidecek yeni bir toprak bulmuştu. Yeni topraklarda yeninden yeşermek ve daha fazla gelişmek için... Artık su Batıya doğru akıyordu, ama daha çok gürleşmiş olarak, güçlenmiş olarak...

Müslüman âlimlere ait muhtelif bilim ve sanat dallarına ait çok sayıda eser Batının din, bilim ve kültür dili olan Latinceye ve diğer dillere tercüme edildi. Bu eserler Batı okullarında ders kitabı olarak okutuldu, üzerlerinde önemli çalışmalar yapıldı. Bu sayede Batıda Rönesans ve Reform hareketleri başladı veya başlamış olan hareket, bu bölgelerden gelen bilgi ve fikirler sayesinde güçlenerek daha çok hızlandı.⁹² Hasan Hanefi bunu, "Ortaçağda Batının İslamlaştırılması" olarak görmektedir.⁹³

Konu, özellikle İslam kültür ve medeniyetinden Batı kültür ve medeniyetine geçmiş icatları, yenilikleri, görüş ve fikirleri incelemek olmadığından bu hususta örnekler üzerinden detaylı bilgi vermeye gerek duyulmamış, bu genel açıklamalarla yetinilmiştir.

"İsrâiliyât", "bir kültür ve medeniyet havzasına ait haber, kıssa, rivayet ve benzeri bilgi birikimlerinin, başka bir kültür ve medeniyet havzasına intikali" olarak değerlendirecek olursak –ki biz bu çalışmada böyle bir anlayışla hareket ettik-, İslam kültür ve medeniyet havzasına ait olan bilgi ve birikimlerin, Batı kültür ve medeniyet havzasına geçişini de "İsrâiliyât" kavramı içinde değerlendirebiliriz. Biz burada buna "İslâmî İsrâiliyât" demeyi uygun gördük. Esasen daha başka bazı çalışmalarda da İslâmî ortamda üretilmiş bilgi ve rivayetler "İsrâiliyât" olarak nitelendirilmiştir. Bu cümleden olarak, son peygamberin çıkışıyla ilgili kehanetler, Hz. İsa'nın nüzülü, Müslüman halifeler, isyanlar, hanedanların çöküşü, mehdi ve kıyamet alametleriyle ilgili anlatım ve rivayetler de İsrâiliyâtın kapsamı

90 Buna dair pek çok örnekler için bk. Sigrid Hunke, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi (Allahs Sonne Über dem Abendland-Unser Arabischen Erbe)*, trc. Servet Sezgin (İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.), 25-461; Ahmet Gürkan, *İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi* (İstanbul: Nur yayınları, ts.), 217-320; Hüseyin Atay, "İslam Medeniyetinin Doğuşu, Batışı ve Yeniden Doğması", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (1998): 1-36; Ekrem Üçyiğit, "Ortaçağ İslam Medeniyetinin Avrupa Medeniyeti Üzerine Tesirleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1-2 (1955): 31-45; İbrahim Ağah Çubukçu, "İslam Medeniyeti ve Düşüncesinin Batı Âlemine Tesiri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 13/1 (Ocak-Şubat 1974): 57-60; Celal Saraç, "İslam Medeniyetinin Tesirleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 3/4 (Nisan, 1964): 103-105; Edip Akyol, "İslam Medeniyetinin Batı'ya Etkileri ile İlgili Bazı Değerlendirmeler", *İstem* 4/2 (2006): 117-134; Enver Demirpolat, "İslam Felsefesinin Batı Düşüncesine Etkisi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (2003): 429-438; Annemarie Schimmel, *Doğu-Batı Yakınlaşmaları*, trc. Hüseyin Ağuiçenoğlu (İstanbul: Avesta Yayınları, 2012), 22-42.

91 Mehmet Azimli, "Sicilya'daki İslam Medeniyetinin Avrupa'ya Etkileri", *XI ve XVIII. Yüzyıllar İslam-Türk Medeniyeti ve Avrupa Uluslar Arası Sempozyumu 24-26 Kasım 2006* (İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2006), 27-42.

92 Gürken, *İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, 219-220.

93 bk. Hasan Hanefi, "İslam ve Batılılaşma", *Değişim Sürecinde İslam (Kutlu Doğum Haftası: 1996)* (Ankara: y.y., 1997), 130-132.

içinde değerlendirilmiştir.⁹⁴ İslâmî ortamda üretilmiş olan bu bilgiler isrâiliyât ise, o zaman buna “İslâmî isrâiliyât” demek mümkün olabilmektedir. Bunlara “İslâmiyât” demek de mümkündür ve bu bilgilerin İslâm kültürüne ait olduğunu ihsas etmesi açısından doğru bir isimlendirme olur. Ancak makalenin konseptine uygunluk bakımından “isrâiliyât” kelimesi tercih edilmiştir.

Şunu kabul etmek gerekir ki Batılılar, Müslümanlardan aldıkları bu bilgilere en az onların yaptığı kadar katkı yaptılar, en az onların yaptığı kadar ilavelerde bulundular. Bilhassa son asırlarda Batıda gelişen bilim, kültür ve sanat hareketi bir ucu Ay’a, diğer ucu Mars’a uzanacak kadar büyük mesafeler kat’ etti. Astronomideki bu büyük gelişme, aynı şekilde hatta belki daha büyük çapta teknik alanlarda, Tıp, Mühendislik, Fizik, Kimya ve diğer branşlarda da kendini gösterdi. Artık insanoğlu da dâhil canlıların gen haritaları çıkarılmaya, genlerin fonksiyonları tespit edilmeye, canlılar kopyalanmaya başlandı. Üstelik kökünde Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman milletlerin bilgi ve buluşları kadar Yunan, Mısır, Çin, Hind ve diğer bazı medeniyetlere ait bilgi ve buluşların da olduğu bu ilimler, artık bölgesel ve yerel olmaktan çıkıp evrenselleşti, Amerika’dan Japonya’ya, Rusya’dan Güney Afrika’ya yayıldı; dünyanın neredeyse her bölgesinde etkili hale gelmeye başladı. Yani bir kişinin, bir kültürün, bir milletin malı olmaktan çıkıp herkesin malı haline geldi. Bugün artık her bölgede, her cinsten, her ırktan, her soydan bilim insanları yaptıkları çalışmalarla bu ortak kültüre katkı sağlamaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

1 - Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden anlaşılıyor ki isrâiliyât bilhassa İslam’ın ilk asırlarında yoğun bir şekilde Müslümanlara ait eserlere intikal etmiş, Müslümanlar arasında büyük ilgi görmüş ve yaygınlık kazanmıştır. İsrâiliyâtın, başlangıçta dinin temel ilkeleriyle ilgili bir hareket olmaktan, felsefî ve ilmî bir nitelik arz etmekten ziyade kısaca türünden bilgiler içermesi, halkın büyük ilgisini çekmiş, bilhassa camilerde, ev sohbetlerinde ve benzeri meclislerde yoğun bir şekilde anlatılmıştır. Kur’an’da sözü edilen bazı konuların tam olarak anlatılmayıp kısaca bahsedilmesi ve bu bilgilerin geniş şekillerinin isrâiloğullarına ait kültür unsurları içinde bulunması da Müslümanları isrâilî bilgilere ve haberlere yönlendirmiştir.

2 - Bu şekilde ilk dönemlerde büyük ilgi gören isrâilî haberler bir süre sonra art niyet içerdikleri, Kur’an’ın insanlığa sunduğu temel mesajları, târihî rivayetler içinde örtbas edip kaybettikleri, bazı İslâmî gerçeklere muhalif oldukları ve Müslümanların inanç esaslarına zarar verebilecekleri gibi gerekçelerle olumsuzlaştırılmış ve bunlardan sakınılması tavsiye edilmiştir. Bununla birlikte yine de bir takım isrâilî bilgi ve haberler, bazı rivayet tefsirlerinde, hadis ve tasavvuf kaynaklarında itibar görmeye devam etmiştir.

⁹⁴ bk. Kister, “İsrailoğullarından Nakilde Bulunma Meselesi”, 132; Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 31; Büyük, “Tefsir-de İsrailiyat’ın Arap Kültürüyle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, 94.

3 - İsrâiliyât dediğimiz yabancı kültürle ait bilgi ve haberlerin İslam topraklarına geçişi çoğunlukla sözlü ve şifahi olmakla beraber zaman zaman yazılı olarak intikal ettiği de olmuştur. Özellikle Abbasiler döneminde hız verilen tercüme faaliyetleri esnasında yabancı kültürle ait çok sayıda eser Arapçaya çevrilerek, bu kültürlerin bilgi ve haberlerinin, rivayet ve kıssalarının İslâmî kaynaklara geçmesine zemin hazırlanmıştır. Müslümanlar bunlardan çok istifade etmiş, yabancılardan aldıkları bu bilgilere, kendileri pek çok şey katarak onu daha da zenginleştirmişlerdir. Daha sonraları bu zenginleşmiş bilgi Batıya, özellikle de Avrupa'ya geçmiş, burada daha da zenginleşmiş ve büyük gelişme kat' etmiştir.

4 - İsrâiliyât çoğunlukla din içerikli bilgi ve haberler ihtiva ediyorsa da bunların yanında ahlâk, felsefe, astronomi, genel tarih, kültür, coğrafya, kozmoloji, zooloji, hatta tıp gibi bazı alanlarla ilgili bilgileri içerdiği de biliniyor.⁹⁵ Bütün bu yönleriyle isrâiliyât, aslında insanlık tarihine, dünya kültürüne büyük katkılar sağlayabilecek bir değer olarak önemli fonksiyonlar icra edebilirdi, etmeliydi. Fakat bazı kötü niyetler yüzünden ona yöneltilen –haklı- eleştiriler sebebiyle maalesef böyle bir fonksiyon icra edememiştir.

5 - Müslümanlara ait kaynaklarda büyük yekûn oluşturacak kadar yer tutan isrâiliyâtın olumlu yönünün de görülmesi gerekir.⁹⁶ İnanç esaslarını sarsmayan, temel dinî ilkelere aykırı olmayan isrâilî bilgiler birer kültürel zenginlik olarak görülebilir. Bunlar edebî birer değer, bir tür dinî edebiyat olarak benimsenebilir. Selçuklu-Osmanlı edebiyatının bir takım isrâilî haber ve rivayetler sayesinde daha çok zenginleştiği, farklılaştığı, yeni bir çeşni, yeni bir renk kazandığı malumdur. Başta Ahmet Yesevî olmak üzere Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş, Hacı Bayram-ı Veli, Yazıcıoğlu Mehmet, Yazıcıoğlu Ahmed Bican, Eşrefoğlu Rumî, Pir Sultan Abdal ve daha başka dinî-tasavvufî eserler veren zevatın ürettiği edebî ürünler üzerinde, isrâilî haberlere dayanan bilgilerin önemli bir yer tuttuğu söylenebilir.⁹⁷ İşte bunlar birer zenginliktir; edebiyatı ve popüler kültürü çeşitlendiren birer güzelliştir.

6 - Bugün isrâiliyât sayesinde isrâiloğullarına ait çok sayıda haber, kıssa, bilgi, rivayet öğrenilmiş bulunmaktadır. İsrâiliyât sayesinde isrâiloğullarına

95 bk. Öztürk, "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrailiyyat Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrailiyyat Karşıtı Söyleminin Tahlil ve Tenkidi-", 12.

96 Bu yöndeki bazı değerlendirmeler için bk. Öztürk, "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrailiyyat Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrailiyyat Karşıtı Söyleminin Tahlil ve Tenkidi-", 14-15.

97 bk. Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediyye* (İstanbul: Hakkâklarda İbrahim Efendi Matbaası Bosnevi el-Hac Ali Efendi marifetiyle, 1300), 84, 96-97, 106-107, 126-127; Yazıcıoğlu Ahmed Bican, *Envârü'l-Aşikin* (İstanbul: Matbaa-i Osmânî, 1301), 3-200; Ahmet Emin Seyhan, "Envârü'l-Aşikin'de Bulunan Bazı Hadislerin Müslümanların Dinî Anlayışlarına Etkileri Üzerine", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2013): 163-191; İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, Nşr. Kırımı Yusuf Ziya (İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kamil, 1330); 13-16; Hatice K. Arpağuş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 135-438; Ahmet Akkuş, *Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediye Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri* (Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi 2010), 48; Fatih Gümüş, *"Muhammediye" Adlı Manzum Eserdeki Hadislerin Tahric Ve Değerlendirmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi, 2011), 18-65.

ait çok sayıda kültürel değer Müslümanlar tarafından bilinir olmuştur. Sadece bilinmemiş, bunlar Müslümanların dinî edebiyatlarına girmiş, onların kültürlerine karışmış, aşklarının, muhabbetlerinin yansıtılma aracı olmuş, böylece dinî kültürlerinin oluşmasına önemli katkıda bulunmuştur. Müslümanlara ait bilgiler de bölgede bulunan diğer bazı kültürlerle geçmiştir. Burada isrâiliyât, sadece yabancı kültürlerden İslâmî kaynaklara girmiş olan bilgiler olarak görülmemiş, aynı zamanda İslam kültüründen neşet edip diğer kültürlerle intikal etmiş olan bilgi ve haberler de –yukarıda da geçtiği üzere- isrâiliyât olarak değerlendirilmiştir. Bu yönüyle isrâiliyât, tam anlamıyla kültürlerarası bir bilgi köprüsü görevi görmüş, bilgilerin bir kültürden diğerine geçişini sağlayan bir vasıta olmuş, aracı rolü üstlenmiştir.

7 - Ortadoğu ve Anadolu bölgesi Müslümanları ne yazık ki Çin ve Hind kültürleri konusunda yeterli düzeyde bilgiye sahip değillerdir.⁹⁸ İslam kültürüne ait değerlerin Uzak Doğu kültürüne yeterli düzeyde yansıdığını söylemek de zordur. Onların kültürleriyle Ortadoğu-Anadolu kültürü arasında –isrâילוğullarıyla olduğu gibi- bir kaynaşma, bir etkileşim söz konusu olmamıştır. Zira burada kültürlerarası bir bilgi köprüsü görevi gören isrâiliyât, bu iki kültür arasında yeterli derecede fonksiyonel olamamıştır ve bu kültürlerle İslam kültürü arasında “isrâiliyât” denebilecek bir kültür köprüsü kurulamamıştır. Oysa Çin, Hind ve diğer Uzak Doğu dinleri ve kültürleri ile İslam kültürü arasında da –tıpkı isrâילוğulları ile olduğu gibi- isrâilî bir bilgi köprüsü kurulabilseydi, o kültürlerle ait bilgiler, İslâmî eserlerde; İslam kültürüne ait bilgiler de onların eserlerinde yerini alabilseydi, bugün Ortadoğu-Anadolu halkları bu kültürleri daha iyi tanıyor olacaktı, onlar da Anadolu kültürünü daha yakından tanımış olacaktı. Bu tanışma belki de bu halkları birbirine daha fazla yaklaştıracaktı.

8 - Bugün İslâmî eserlerde isrâilî haberler son derece bolca yer almış olduğu halde İsrail devleti ile İslam ülkeleri arasında sıcak ilişkiler mevcut değilse, bunun en büyük nedeni dinî mülâhazalar değil, siyasal yaklaşımlardır.⁹⁹ Esasen Peygamberimiz zamanında Yahudilerin İslam’ı kabul etmemeleri, bilakis ona büyük tepki göstermeleri de –başta Medine’de bir Yahudi devleti kurma düşünceleri olmak üzere- bazı siyasal gerekçelerden kaynaklanmıştır.¹⁰⁰ Bunlar mensup oldukları Yahudiliği de buna alet etmişlerdir. Bu yüzden ahir zaman peygamberinin kendilerinden olacağını ve kendi geleceklerini garanti altına alıp güçlendireceğini düşünmüşler; onca delile rağmen Hz. Muhammed’e

98 bk. Fuat Aydın, “Klasik Çin Düşüncesi (Bir Giriş Denemesi) (1)”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2016): 30.

99 İsrail devletinden dolayı isrâiliyâta karşı oluşan tepkiye dair bazı örnekler için bk. Akyüzöğlü, “Elmalı M. Hamdi Yazır’ın Tefsirde İsrâiliyât Rivayetlerine Yaklaşımı”, 298.

100 bk. M. Hulusi Bolay, “Asr-ı Saadette Yahudiler”, *İslam Medeniyeti* 1/2 (1967): 23-24; İsmail Hakkı Atçeken, “Asr-ı Saadette Yahudilerle İlişkilere Genel Bir Bakış”, *Diyanet İlmî Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav.) Özel Sayı*, 2. Baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 438-440; Sıddık Ünalın, “Hz. Muhammed’in Arabistan Yarımadasındaki Yahudilerle İlişkileri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2015): 61-67.

inanmamışlardır.¹⁰¹ Siyasî mülahazalar taşımayıp din ve inanç ekseninde durumu değerlendiren bazı Yahudilerin hemen Müslüman olmaları da bunu gösteriyor.¹⁰² Şayet İsrail devleti ile İslam ülkeleri arasında siyasal sorunlar olmasaydı, belki de bu iki din mensupları –öteden beri aralarında var olan ve kültürel birliktelik sağlayan isrâiliyât köprüsü nedeniyle- birbirine çok fazla yakın olabilecekti. Fakat siyasal sorunlar bu yaklaşımın önüne geçmiş, onu engellemiştir. Daha ilginç ve yadırgayıcı olanı ise, bazı Müslüman âlimlerin, İsrail devletinin saldırgan politikaları ve bölgede terör estirmesi sebebiyle ona olan kızgınlıklarından hareketle “isrâiliyât” kavramına da tepki göstermeleri ve ona pejoratif bir bakış açısı geliştirmeleridir.¹⁰³

9 - Her ne kadar olumsuz bazı örnekler varsa da, tarih boyunca genel olarak Müslümanlarla Yahudiler arasında ciddi problemlerin yaşanmamış olmasında, isrâiliyât sayesinde oluşan yakınlık ve sıcaklığın etkili olduğunu söyleyebiliriz. Tarihte gerek Orta Doğu ve Endülüs'te, gerekse Orta Asya-Horasan bölgesi ile Anadolu-Osmanlı Coğrafyasında yaşayan Yahudilerin, büyük bir güven ve emniyet içinde hayat sürmeleri, daha da ötesi Müslümanların içtimai, iktisadi ve kültürel hayatlarında son derece etkili olmaları, birçok zanaat ve mesleğin yerleşik Yahudiler tarafından icra edilmesi, Yahudilerin başları derde girdiğinde hemen Müslümanların himayesine girmeye çalışmaları, Müslümanların da başta Hıristiyanlar olmak üzere dış güçlere karşı onları korumaları ve himaye vermeleri...¹⁰⁴ Bütün bu sıcak münasebetlerin yaşanmasında da isrâiliyât ile oluşan kültürel ilişkinin rolü vardır diyebiliriz.

101 bk. Nuh Arslantaş, “Hz. Peygamber’in Çağdaş Yahudilerin İnanç-İbadet ve Dini Hayatları ile İlgili Bazı Tespitler”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/1 (2008): 63-65.

102 Bunlar için bk. İsmail Hakkı Atçeken, “Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saadette Yahudiler”, *İstem İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Müsikisi Dergisi* 2/4 (2004): 114.

103 Bunlardan bazıları için bk. Öztürk, “Kur’an Kıssaları Bağlamında İsrailiyyat Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrailiyyat Karşısı Söylemin Tahlil ve Tenkidi-”, 15.

104 bk. Mahmut Nânâ, *Yahudi Tarihi*, trc. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2008), 555-580; Ata Ali Muhammed Şahhate Reyve, *el-Yehûd fi bilâdi'l-Mağribi'l-aksâ*, (Dimaşk: Dâru'l-Kelime li't-Tibâe ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1999), 35-216; Samuel Etincer, *el-Yehûd fi'l-buldâni'l-İslâmiyye (1850-1950)*, Araççaya trc. Cemal Ahmed er-Rufâi (el-Kuveyt: Alemu'l-Ma'rife, 1995), 15-402; Mahmud Huryetânî, *Târihu'l-Yehûd fi'l-Haleb* (Haleb: Şia' li'n-Neşr ve'l-Ulûm, 2008), 13-182; Abdurrahman Beşir, *el-Yehûd fi'l-Mağribi'l-Arabi (22-462/642-1070)* (Mısır: Dâru'l-Ayn li'd-Dirâsât ve'l-Buhûs el-İnsâniyye ve'l-İçtimâiyye, 2001), 31-154; Bernard Lewis, *Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, trc. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1-55; a.m.lf., *İslam Dünyasında Yahudiler*, trc. Bahadır Sina Şener (İstanbul: İmge Kitabevi, 1996), 12-216; a.m.lf., *Semitizm ve Anti-Semitizm Çatışma ve Önyargıya Dair*, trc. Hür Güldü (İstanbul: Everest Yayınları, 2004), 17-178; *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri Tudela'lı Benjamin ve Ratisbonlu Petachia*, (Derleme ve trc. Nuh Arslantaş), 2. Baskı (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları, 2009), VII-XV, 16-169; Nuh Arslantaş, “Abbâsiler ve Fâtımiler Döneminde Yahudiler (132-656/750-1258)”, *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları Sempozyum 1-2 Mayıs İstanbul*, ed. Sami Erdem (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009) 723-729; Ahmet Yaman, “Yahudilerin Osmanlı Millet Sistemi İçindeki Yeri Ve Hukukî Konumları (Aile Hukuku Özelinde Bir Değerlendirme)”, *Diyanet İlmî Dergi* 51/2 (Nisan-Mayıs-Haziran 2015): 12-32; Şevket Yıldız, “Endülüs Bilim Hayatında Yahudiler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009): 510-525; a.m.lf., “Endülüs Yahudileri Ve İslam Kültürü Ve Biliminin Avrupa'ya Geçişinde Oynadıkları Rol”, *İstem* 7/13 (2009): 52-66; Sinan İlhan, “Fetihten Murabıtlar Dönemine Kadar (711-1091) Endülüs Sosyal Hayatında Yahudiler”, *İstem* 7/14 (2009): 240-257.

10 - Yahudilerin, Kur'an'da da tel'fin edilen bir topluluk olduğu, kendilerine çok sert eleştirilerin yapıldığı (ilgili bazı ayetler için bk. El-Bakara, 2/65, 75, 79, 92, 97, 98, 116, 146; en-Nisa, 4/51; el-Maide, 5/70; et-Tevbe, 9/30),¹⁰⁵ Müslümanlara büyük düşmanlık besledikleri, tarih içinde zayıf ve güçsüz olmalarından dolayı Müslümanların himayesine girdikleri, güç ve kuvvet elde ettikleri anda devletlerini kurarak onlara zarar vermeye başladıkları ileri sürülebilir.¹⁰⁶ Kur'an'da Yahudilere yapılan sert eleştirilerin, bunların tamamına değil, bir kısmına yapıldığı malumdur (bazı örnekler için bk. Al-i İmran, 3/110, 113-115, 199; el-Maide, 5/66; el-A'raf, 7/159; er-Ra'd, 13/36; el-Kasas, 28/52-55).¹⁰⁷ Ayrıca Kur'an zaman zaman bazı Ehl-i kitap mensuplarını övmüş, onlardan sitayişle bahsetmiştir (bk. Al-i İmran, 3/75, 113). Bugün Filistin'de terör estiren İsrail devletinin bütün Yahudilerin değil, bir gurubun, özellikle Siyonist ideoloji peşinde koşanların devleti olduğu da bilinmektedir. Dolayısıyla bu hususlar, 1300 yıl süren Müslüman-Yahudi kaynaşmasını yok edemez, etmemelidir.

11 - Bugün Filistin bölgesinde yaşanan Yahudi zulmü, dünya tarihinin şahit olduğu en büyük zulümlerden biridir. Allah'ın mübarek, muazzez ve mukaddes kıldığı Filistin toprakları baştanbaşa, Siyonist zihniyetin katlettiği Müslüman Filistinlilerin kaniyla sultanmıştır. Yaşanan bütün bu büyük acılardan, arş-ı alaya yükselen Filistin feryat ve figanlarından sonra bir daha bu topraklarda sulh ve sükûnet olur mu? Yeniden Müslümanlarla Yahudiler güven ve emniyet içinde bir arada yaşayabilirler mi? Bu sorulara "evet" diye cevap vermek çok zor gibi görünse de, tarihte bundan daha büyük acılar yaşamış olan bazı milletlerin, bugün güven içinde bir arada yaşamakta olduklarını görünce, insanın içinden "neden olmasın?" demek geliyor. Filistin'de yaşanan zulüm 60-70 yıllıktır; insanlık tarihinde 70 yıl, hatta yüzyıl dahi çok yer tutmaz. 1300 yıllık Müslüman-Yahudi (Siyonist değil) birlikteliğinin yanında 100 yıl uzun bir zaman değildir. Önümüzdeki on yıllar içinde nasıl bir gelişim ve değişim olacak, şimdiden bunu net olarak kestirmek mümkün değildir. Tarihte yıkılmaz denilen nice devletler yıkılmış, bitmez diye düşünülen nice zulümler bitmiş, hatta bunlar unutulmuşlardır. Zulüm ve kahr üzere kurulmuş olan ve bu şekilde devam etmekte olan İsrail devletinin yıkılmayacağını kimse garanti edemez. Atalarımızın "küfür ile abat olunur ama zulüm ile abat olunmaz", "zulüm ile abat olanın akıbeti berbat olur" gibi hikmet dolu özdeyişlerini göz önünde bulundurunca, bu zulüm devletinin abat olmayacağını, akıbetinin de berbat olacağını söyleyebiliriz. Başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere bazı Batılı devletlerin desteği ve yardımıyla ayakta duran bu Siyonist devlet yok olup

105 Ayrıca bk. Muammer Esen, "Kur'an'ın Ehl-i Kitaba Bakışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/1 (2010): 98-105.

106 Yahudilerin tarih boyunca bazı şiddet uygulamaları için bk. Cengiz Batuk, "Tanrı'nın Asi Çocukları: Zalimlik ve Mazlumluk Arasında Şiddet Sarmalındaki Yahudiler", *Milel ve Nihal* 5/1 (2008): 157-184.

107 Ayrıca bk. Süleyman Ateş, "İlahi Dinlerin Ruh Birliği", *İl. Din Şurası Tebliğ Ve Müzakereleri* (23 - 27 Kasım 1998) (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 106-113; a.m.f., "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir", *İslami Araştırmalar* 3/1 (Ocak 1989): 7-9; Esen, "Kur'an'ın Ehl-i Kitaba Bakışı", 98-99.

gidince veya Filistinlilerle hak ve adalete dayalı iki bağımsız devlet ekseninde anlaşmalarında Müslümanlarla Yahudiler arasında yeniden eskiden olduğu gibi güven ve emniyet esasına dayalı ilişkiler kurulabilir. Esasen bugün, hem İsrail’de, hem de İsrail’in dışındaki bölgelerde Siyonist İsrail Devletinin zulüm ve kahr üzerine kurulu politikasını tasvip etmeyen, Müslümanlarla birlikte bu zalim devlete karşı direnen ciddi bir Yahudi topluluk vardır.¹⁰⁸ İşte gerek bunlarla, gerekse ileride bu topraklarda hayat bulacak Siyonist olmayan yeni Yahudi oluşumlarla Müslümanlar arasında bir takım birlikliklerin kurulmasında yine isrâiliyât eksenli ilişkilerin etkili olacağına inanıyoruz.

12 – Bölgede bugün her ne kadar Filistinliler sıkıntı, zulüm ve işkence görüyorlarsa da, aslında İsraililer de rahat değillerdir; huzur ve güvenden uzak, korku, endişe ve ümitsizlik içinde yaşamaktadırlar, onlar da Filistinliler kadar, belki onlardan da fazla tedirgindirler. İsrail’in ve İsraililerin huzuru, ancak ve ancak başta Filistin halkı olmak üzere bölgedeki Müslümanlarla hak ve adalet ekseninde kuracakları ilişkiler ve yapacakları anlaşmalara bağlıdır. O yüzden İsraili yetkililerin ve Dünya Siyonist örgütlerini yönetenlerin, daha fazla kan ve gözyaşı dökülmeden bir an evvel bu gerçeği anlamaları ve buna göre bir politika üretmeleri beklenir. Bölgede bulunan Müslümanlarla, Müslümanların kültürleriyle ilişkili olan “isrâiliyât”, bu konuda bir referans olabilir ve bir anlaşma zemini hazırlayabilir.

13 - Bugün, küçük bir kıvılcımın bile dünya barışına büyük zarar verebildiği bu hassas ortamda, tarihte kültürlerarası birlik ve bütünlüğün sağlanmasında büyük katkısı olan isrâiliyâtın, aynı zamanda milletler arasında bir barış köprüsünün kurulmasında da büyük bir görev görmesini umuyoruz ve bugün buna gerçekten çok ihtiyaç vardır.

108 bk. Ali Osman Kurt, “Anti-Siyonist Yahudiler: Neturei Karta ve İsrail Siyasetindeki Yeri”, *Bütün Yönleriyle Yahudilik 18-19 Şubat 2012 (Uluslararası Sempozyum)* (Ankara: Dinler Tarihi Araştırmaları Yayınları, 2012), 399-420.

Kaynakça

- Abdub, Muhammed. *el-İslâm ve'n-Nasrâniyye ma'a'l-ilmî ve'l-medeniyye*. 2. Baskı. el-Kâhire: Dâru'l-Hadâse, 1988.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayip el-Arnaût-Adil Mürşid-Heysen Abdülgafur. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Akdemir, Hikmet. "Klasik Tefsirlerde Yer Alan Bir İsrâiliyât Örneği". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (Ocak 2003): 70-85.
- Akkuş, Ahmet. *Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediye Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi 2010.
- Akyol, Edip. "İslam Medeniyetinin Batı'ya Etkileri ile İlgili Bazı Değerlendirmeler". *İstem* 4/2 (2006): 117-134.
- Akyüzoğlu, Hüseyin. "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsirde İsrâiliyat Rivayetlerine Yaklaşımı". *Ekev Akademi Dergisi* 20/65 (Kış 2016): 295-311.
- Albayrak, İsmail. *Qur'anic Narrative and Isra'iliyyat in Western Scholarship and in Classical Exegesis*. Doktora Tezi, The University of Leeds, 2000.
- Albayrak, İsmail. "Re-Evaluating The Notion of Isra'iliyyat". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14 (2001): 69-88.
- Altuntaş, Mehmet. "Mukatil b. Süleyman'ın Tefsirinde İsrâiliyât ve Hurûf-i Mukataa Hakkındaki Yorumları". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (2018): 129-158.
- Arpaguş, Hatice K. *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- Arslantaş, Nuh. "Abbâsiler ve Fâtımiler Döneminde Yahudiler (132-656/750-1258)". *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları Sempozyum 1-2 Mayıs İstanbul*. Ed. Sami Erdem. 723-730. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Arslantaş, Nuh. "Hz. Peygamber'in Çağdaş Yahudilerin İnanç-İbadet ve Dini Hayatları ile İlgili Bazı Tespitler". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/1 (2008): 55-92.
- Arslantaş, Nuh. "Yahudilerin İslam Bilim ve Kültürüne Katkıları". *Doğudan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*. Ed. Bayram Ali Çetinkaya. 1: 1057-1088. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Atay, Hüseyin. "İslam Medeniyetinin Doğuşu, Batışı ve Yeniden Doğması". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (1998): 1-36.
- Atçeken, İsmail Hakkı. "Asr-ı Saadette Yahudilerle İlişkilere Genel Bir Bakış". *Diyanet İlmî Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav.) Özel Sayı*. 2. Baskı. 433-452. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Atçeken, İsmail Hakkı. "Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saadette Yahudiler". *İstem İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsiki Dergisi* 2/4 (2004): 107-130.
- Ateş, Abdurrahman. "İsrâiliyatın Odağındaki Peygamber Hz. Davud –Sad Suresi 21-25. Ayetler Bağlamında Yapılan Rivayetlere Eleştirel Bir Yaklaşım-". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 10/1 (Bahar 2010): 9-27.

- Ateş, Süleyman. "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir". *İslâmî Araştırmalar* 3/1 (Ocak 1989): 7-24.
- Ateş, Süleyman. "İlahi Dinlerin Ruh Birliği". *II. Din Şurası Tebliğ Ve Müzakereleri (23 - 27 Kasım 1998)*. 106-125. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Atmaca, Veli. "Hadis'te İsrâiliyâta Bakış (1)". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1996): 359-387.
- Aydar, Hidayet. "Kur'an'da Kitap Kavramı ve Bir Kitap Olarak Levh-i Mahfuz". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000): 63-141.
- Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyât*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979.
- Aydın, Fuat. "Klasik Çin Düşüncesi (Bir Giriş Denemesi) (1)". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2016): 29-56.
- Azimli, Mehmet. "Sicilya'daki İslam Medeniyetinin Avrupa'ya Etkileri". *XI ve XVIII. Yüzyıllar İslam-Türk Medeniyeti ve Avrupa Uluslar Arası Sempozyumu 24-26 Kasım 2006*. 27-42. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2006.
- el-Bağdâdî, Ebûbekir Ahmed b. Ali el-Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf. Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- Barış, Mustafa Necati. "İslam Bilim Tarihi'nde İlk Tercüme Faaliyetleri ve Bilgi Üretimine Katkısı". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (Aralık 2017): 1873-1904.
- Batuk, Cengiz. "Tanrı'nın Asi Çocukları: Zalimlik ve Mazlumluk Arasında Şiddet Sarmalındaki Yahudiler". *Milel ve Nihal* 5/1 (2008): 157-187.
- el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyin b. Mes'ûd. *Meâlimu't-tenzil*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr-Osman Cum'a Dumayriyye-Süleyman Müslim el-Hareş. er-Riyâd: Dâru't-Taybe li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1412.
- Ben Zeev (Abu Zuaib), Israeel. *Ka'b Al-Ahbar*. el-Kuds: Matbaatu-ş-Şark et-Teâvuniyye, 1976.
- Berkey, Jonathan Porter. *The Formation of Islam: Religion and Society in the Near East 600-1800*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Bernstein, Marc S. *Stories of Joseph Narrative ve Migrations Between Judaism and Islam*. Detroit: Wayne State University Press, 2006.
- Beşir, Abdurrahman. *el-Yehûd fi'l-Mağribi'l-Arabî (22-462/642-1070)*. Mısır: Dâru'l-Ayn li'd-Dirâsât ve'l-Buhûs el-İnsâniyye ve'l-İçtimâiyye, 2001.
- el-Bezzâr, Ebûbekir Ahmed b. Amr. *Müsnedu'l-Bezzâr*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah-Adil b. Sa'd-Sabri Abdulhâlık eş-Şâfiî. el-Medîne el-Munevvere: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009.
- el-Bikâî, Ebu'l-Hasan Burhanuddin İbrahim. *el-Ekvâlu'l-kavîme fi hukmi'n-nakli mine'l-kutubi'l-kadîme*. thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih-Tevfik Ali Vehbe. el-Kâhire: Mektebetu Cezireti'l-Verd, ts.
- Birışık, Abdulhamit. "İsrâiliyat, Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 199-202. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Bolay, M. Hulusi. "Asr-ı Saadette Yahudiler". *İslam Medeniyeti* 1/2 (1967): 23-24.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı yayınları, 1401/1981.

- Büyük, Enes. "Tefsirde İsrailiyat'ın Arap Kültürüyle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/2 (2014): 91-107.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsir Sahasında İsrailiyata Kısa Bir Bakış". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 2/3-4 (Mart-Nisan 1963): 3-6.
- Çonkor, Burhan. *Tefhimu'l-Kur'an'da İsrâiliyâtın Ele Alınış Biçimi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008.
- Çubukçu, İbrahim Ağâh. "İslam Medeniyeti ve Düşüncesinin Batı Âlemine Tesiri". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 13/1 (Ocak-Şubat 1974): 57-60.
- Dede, Mehmet Fatih. "İbâzî Tefsir Geleneğinde İsrailiyat Meselesi: İtfiyiş Örneği". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 9/18 (Kasım 2017): 888-899.
- Demirpolat, Enver. "İslam Felsefesinin Batı Düşüncesine Etkisi". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (2003): 429-439.
- Döner, Ertuğrul. "İsrâiliyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2015): 1-39.
- Ebû Dâvûd es-Sîcistânî. *Sünenu Ebî Dâvûd*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Ebû Reyve, Mahmud. *Advâ' ala's-sünneti'l-Muhammediyye*. el-Kâhire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *el-İsrâiliyât ve'l-mevdûât fi kutubi't-tefsîr*. El-Kâhire: Mektebetu's-Sünneh, 1408.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Zehretu't-tefâsîr*. El-Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- el-Elbânî, Ebû Abdırrahman Nâsiruddin. *Silsiletu'l-ehâdisi'd-daife ve'l-mevdûa ve eseruhâ es-seyyi' fi'l-ummeh*. er-Riyâd: Dâru'l-Maârif, 1412/1992.
- Emin, Ahmed. *Duhâ'l-İslâm*. el-Kâhire: Mektebetu'l-Ustra, ts.
- Ergün, Mehmet. *Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî Tefsirinde Âdem ve Yaratılış Kısası Çerçevesinde İsrâiliyât*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006.
- Esen, Muammer. "Kur'an'ın Ehl-i Kitaba Bakışı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/1 (2010): 93-110.
- Etincer, Samuel. *el-Yehûd fi'l-buldâni'l-İslâmiyye (1850-1950)*. Arapçaya trc. Cemal Ahmed er-Rufâî. el-Kuveyt: Alemu'l-Ma'rife, 1995.
- Firestone, Reuven. "Jewish Culture in the Formative Period of Islam". *Cultures of the Jewish: A New History*. Ed. David Beale. 268-302. NY: Schocken: 2002, 268-302.
- el-Gazâlî, Muhammed. *Nahve Tefsîrin mevdûiyyin li suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. el-Kâhire: Dâru's-Şurûk, 1420/2000.
- Gutas, Dimitri. *Yunanca Düşünce Arapça Kültür Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumunu*. trc. Lütfü Şimşek. İstanbul: Kitap yayınevi, 2003.
- Gümüş, Fatih. "Muhammediye" Adlı Manzum Eserdeki Hadislerin Tahrir Ve Değerlendirmesi. Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi, 2011.
- Gürkan, Salime Leyla. "İsrâil ve Ya'kûb İsimlerinin Etimolojisi Üzerine Bir Değerlendirme". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 38 (2017): 233-244.
- Gürkan, Ahmet. *İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*. İstanbul: Nur yayınları, ts.

- Hamidullah, Muhammed. "İslami İlimlerde İsrâiliyyat Yahut Gayr-i İslami Menşeli Rivayetler". trc. İbrahim Canan. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1977): 295-319.
- Hanefi, Hasan. "İslam ve Batılılaşma". *Değişim Sürecinde İslam (Kutlu Doğum Haftası: 1996)*. 127-135. Ankara: y.y., 1997.
- Harman, Ömer Faruk. "Tefsir Geleneğinde Yahudilere Bakış". *Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları, Müslümanların Diğer Din Mensuplarıyla İlişkilerinde Temel Yaklaşımlar*. 119-126. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2004.
- Hatipoğlu, İbrahim. "İsrailiyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 195-199. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Hıdır, Özcan. *Hıristiyan Kültürü ve Hadisler (Zühd Hadisleri-Literatürü Özelinde)*. İstanbul: İnsan yayınları, 2017.
- Hıdır, Özcan. *Yahudi Kültürü ve Hadisler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Hunke, Sigrid. *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi (Allahs Sonne Über dem Abendland-Unser Arabischen Erbe)*. trc. Servet Sezgin. İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.
- Huryetâni, Mahmud. *Târîhu'l-Yehûd fi'l-Haleb*. Haleb: Şia' li'n-Neşr ve'l-Ulûm, 2008.
- Işık, Şemsettin. "Tâhâ Sûresinin 95-97. Ayetlerini Anlama ve Anlamlandırma İsrâiliyyâtın Etkisi". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (Ocak 2014): 137-154.
- İbn Haldûn, Abdurrahman. *el-Mukaddime*. thk. Abdusselam eş-Şeddâdi. ed-Dâru'l-Beydâ, Hizânetu İbn Haldûn, 2005.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail ed-Dimaşki. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Sami b. Muhammed es-Selâme. Er-Riyâd: Dâru Taybe, 1420/1999.
- İbn Mâce. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünenu İbn Mâce*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- İbn Teymiyye, Takiyuddin Ahmed b. Abdilhalîm. *Mukaddime fi usûli't-tefsîr*. thk. Adnan Zerkûr. 2. Baskı. Dimaşk, y.y., 1392/1972.
- İbrahim, Bekir Muhammed. *Kıssası İsrâil fi'l-Kur'âni ve't-Tevrati ve't-Talmûd*. El-Kâhire: Merkezû'r-Râye li'n-neşri ve'l-i'lâm, 2003.
- İbrahim, Fazıl Hasan. "Emeviler Döneminde Tercüme Faaliyetleri ve İlmi Gelişmelerin Öncü Hareketleri". trc. Ahmet Aslan. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Ocak-Haziran 2001): 169-195.
- İbrahim Hakkı. *Marifetnâme*. Nşr. Kırımı Yusuf Ziya. İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kamil, 1330.
- İlhan, Sinan. "Fetihten Murabıtlar Dönemine Kadar (711-1091) Endülüs Sosyal Hayatında Yahudiler". *İstem* 7/14 (2009): 239-260.
- İrşâdu'l-Hak b. El-Hâc Abdullah. *Merviyâyü Vehb b. Münebbih fi Tefsiri't-Taberî (Dirâse Nakdiyye)*. Malaysia: Negeri Sembilan Khusus Darul Sembilan, 1433/2012.
- Karacabey, Salih. "İsrâiliyyât'ı Belirleme Kriterleri Çerçevesinde İlahî Mesajın Birliği Meselesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2003): 71-104.
- Kaya, Mahmut. "Beytülhikme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6: 88-90. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

- Kaya, Mesut. *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyata Yaklaşım Ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı*. Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013.
- el-Kevserî, Muhammed Zâhid. "Ka'bu'l-Ahbâr ve İsrâiliyât". trc. Osman Güner. *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi* 4/1 (2004): 221-225.
- Kister, M. J. "İsrailoğullarından Nakilde Bulunma Meselesi". trc. Cemal Ağırman. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001): 125-153.
- Kurt, Ali Osman. "Anti-Siyonist Yahudiler: Neturei Karta ve İsrail Siyasetindeki Yeri". *Bütün Yönleriyle Yahudilik 18-19 Şubat 2012 (Uluslararası Sempozyum)*. 399-420. Ankara: Dinler Tarihi Araştırmaları Yayınları, 2012.
- Kuzudişli, Ali. "İsrailiyat Hadis Rivayetleri Arasına Nasıl Karıştı?". *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* 1 (Kış 2017): 25-53.
- Leaman, Oliver. *Jewish Thought: An Introduction*. New York: Routledge, 2006.
- Leaman, Oliver. *The Qur'an: An Encyclopedia*. New York: Routledge, 2006.
- Lewis, Bernard. *Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*. trc. Nurettin Elhüseyini. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Lewis, Bernard. *İslam Dünyasında Yahudiler*. trc. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İmge Kitabevi, 1996.
- Lewis, Bernard. *Jews of Islam*. New Jersey: Princeton University Press, 1984.
- Lewis, Bernard. *Semitizm ve Anti-Semitizm Çatışma ve Önyargıya Dair*. trc. Hür Güldü. İstanbul: Everest Yayınları, 2004.
- Mukatil b. Süleyman. *Tefsîr-i kebîr*. thk. Abdullah Mahmud Şahhate. trc. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.
- Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmud Şahhâte, Beyrût: Müessestü't-Târîhi'l-Arabî, 1423/2002.
- el-Mustafavî, Hasan. *et-Tahkîk fi kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerim*. Tahran: Merkezi Neşri Asâri el-Allâme el-Mustafavî, 1385.
- Nânâ, Mahmut. *Yahudi Tarihi*. trc. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2008.
- Na'nae, Remzi. *el-İsrâiliyyât ve eseruhâ fi kutubi't-tefsîr*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem - Beyrût: Dâru'd-Diya, 1390/1970.
- Newby, Gordon D. "Tafsir İsrailiyat: The Development of Qur'an Commentary in Early Islam in its Relationships to Judaeo-Christian Traditions of Scriptural Commentaries". *Journal of the American Academy of Religion* 47 (1979): 685-697.
- Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri Tudela'lı Benjamin ve Ratisbonlu Petachia*. Derleme ve trc. Nuh Arslantaş. 2. Baskı. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları, 2009.
- Öğmü, Harun. "Dirâse Menheciyye Havle el-Hâce ila'l-İsrâiliyât fi Tefsîri'l-Kasasi'l-Kur'âni". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (Bahar 2010): 183-198.
- Özdemir, Veysel. "Abdullah b. Amr'ın İsrâili Rivayetleriyle Meşhur Ravilerle İlişkisinin Boyutları". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2008): 207-225.

- Özdemir, Veysel. "İsrâiliyât Türü Rivayetlerin Hükmünü Belirleme Açısından 'Ve Haddisû an Beni İsrâile velâ Harece' Hadisi Hakkında Bir Değerlendirme". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008): 307-325.
- Özdoğan, M. Akif. "Abbâsiler Dönemi Tercüme Faaliyetlerinin Arap Edebiyatına Etkisi". *Nüşa* 5/16 (Kış 2005): 35-49.
- Özel, Recep Orhan. "Bir Kur'an Kıssası Bağlamında Tefsirde İsrailiyyât Kritiği: Hz. Davud'a Gelen Davacılar". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/3 (2014): 123-155.
- Öztürk, Mustafa. "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrailiyyat Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrailiyyat Karşıtı Söylemin Tahlil ve Tenkidi-". *İslami İlimler Dergisi* 9/1 (Bahar 2014): 11-68.
- er-Râzî, Fahrüddin. *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Reyye, Ata Ali Muhammed Şahhate. *el-Yehûd fi bilâdi'l-Mağribi'l-aksâ*. Dimaşk: Dâru'l-Kelime li't-Tibâe ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1999.
- Rıza, Muhammed Reşid. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim eş-şehîr bi tefsiri'l-menâr*. 2. Baskı. Mısır: Dâru'l-Menâr, 1367.
- Ridell, Peter G. – Street, Tony. *Islam: Essays on Scripture, Thought&Society: a Festschrift in Honour of Anthony H. Johns*. Leiden: Brill 1997.
- Rubin, Uri. "Israel". *Encyclopaedia of The Qur'an*. ed. Jane Dammen Mc Auliffe. 2: 571-572. Leiden-Boston: Brill, 2002.
- es-Sa'lebî, Ebû İshak. *el-Keşf ve'l-beyân el-ma'rûf tefsiru's-Sa'lebî*. thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1422/2002.
- es-San'ânî, Ebubekir Abdurrezzak b. Hemmam. *el-Muannaf*. thk. Habiburrahman el-A'zamî. el-Hind: el-Meclisu'l-İlmi, 1403.
- Saraç, Celal. "İslam Medeniyetinin Tesirleri". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 3/4 (Nisan 1964): 103-105.
- Savut, Harun. "İbn Kesîr'in İsrâ'iliyyâta Yaklaşımı". *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (March 2012): 127-148.
- Seyhan, Ahmet Emin. "Envârü'l-Aşîkin'de Bulunan Bazı Hadislerin Müslümanların Dini Anlayışlarına Etkileri Üzerine". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2013): 159-196.
- Şeşen, Ramazan. "İslam Dünyasına İlk Tercüme Faaliyetlerine Umumi Bir Bakış (Başlangıçtan hicri IV/miladi X. Asrın Sonuna Kadar)". *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 7/3-4 (1979): 3-29.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. el-Kâhire: Dâru Hecer, 1422/2001.
- Tâji, Suha – Basheer, Faruqi- Nafi M. *Islamic Thought in the Twentieth Century*. London: Tauris Publishers, 2004.
- et-Tayyâr, Müsâid b. Süleyman. "Tefsirde İsrailiyyata Farklı Bir Yaklaşım". trc. M.Kaya. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 13/1 (Bahar 2013): 199-213.
- Uğur, Hakan. *Kur'an'ın Tasdik Ettiği Tevrat'taki Konular*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008.

- Uzun, Nihat. "Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2015): 7-39.
- Üçyiğit, Ekrem. "Ortaçağ İslam Medeniyetinin Avrupa Medeniyeti Üzerine Tesirleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1-2 (1955): 31-45.
- Ünalın, Sıddık. "Hz. Muhammed'in Arabistan Yarımadasındaki Yahudilerle İlişkileri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2015): 49-71.
- Vajda, G. "İsrâiliyyat". *The Encyclopaedia of Islam*. 4: 211-212. Leiden: Beill, 1978.
- Watt, William Montgomery. *Muslim-Christian Encounters: Perceptions and Misperceptions*. New York: Routledge, 1991.
- Wensinck, A.J. "İsrâil". *İslam Ansiklopedisi*. 5/2: 1128. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1965.
- Yaman, Ahmet. "Yahudilerin Osmanlı Millet Sistemi İçindeki Yeri Ve Hukukî Konumları (Aile Hukuku Özelinde Bir Değerlendirme)". *Diyanet İlmî Dergi* 51/2 (Nisan-Mayıs-Haziran 2015): 11-35.
- Yargıcı, Atilla. "Tefsirlerde İsrâiliyyât Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/15 (Ocak-Haziran 2006): 51-65.
- Yasdıman, Hakkı Şah. "İslami Literatürde İsrâiliyyât İzleri: Cennetin Kaybı". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/34 (2011): 37-64.
- Yazıcıoğlu, Ahmed Bican. *Envâru'l-Aşikîn*. İstanbul: Matbaa-i Osmânî, 1301.
- Yazıcıoğlu, Mehmed. *Muhammediyye*. İstanbul: Hakkâklarda İbrahim Efendi Matbaası Bosnevi el-Hac Ali Efendi marifetiyle, 1300.
- Yıldız, Şevket. "Endülüs Bilim Hayatında Yahudiler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009): 509-528.
- Yıldız, Şevket. "Endülüs Yahudileri Ve İslam Kültür Ve Biliminin Avrupa'ya Geçişinde Oynadıkları Rol". *İstem* 7/13 (2009): 51-68.
- Yılmaz, Muhammed. "Razi Tefsirinde İsrâiliyyât". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Temmuz-Aralık 2001): 67-87.
- ez-Zehabî, Muhammed Hüseyin. *el-İsrâiliyyât fi't-tefsîr ve'l-hadîs*. el-Kâhire: Mektebetu Vehbe, 1411/1990.
- ez-Zehabî, Muhammed Hüseyin. "Tefsirde ve Hadiste İsrâiliyyât". trc. Muhammed Yılmaz. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (Ocak-Haziran 2002): 155-189.
- ez-Zehabî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. el-Kâhire: Mektebetu Vehbe, ts.
- ez-Zehabî, Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Muhammed el-Becavî. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.
- ez-Zehabî, Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretu'l-huffâz*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- ez-Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-vecîz alâ hâmişi'l-Kur'âni'l-Azîm*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, ts.